

Mr Krsto Kero, asistent

Mr Milivoj Redjep, znanstveni asistent

Dr Miroslav Žugaj, izvanredni profesor

Dr Milorad Bojanić, viši predavač

UDK 333.013.6

Znanstveni rad

Fakultet organizacije i informatike

V a r a Ź d i n

O R A T A R S K O J P R O D U K C I J I Ź U P A N I J E V A R A Ź D I N P O Č E T K O M 2 0 . S T O L J E Č A

U radu se daje analiza i ocjena osnovnih obilježja ratarske proizvodnje Varaždinske županije u razdoblju od 1901-1910.god. Kao izvori podataka poslužili su "Statistički godišnjak Kraljevina Hrvatske i Slavonije 1905". Zagreb, 1913. i "Statistički godišnjak Kraljevina Hrvatske i Slavonije 1906-1910". Zagreb, 1917, oba u izdanju Kraljevskog statističkog ureda u Zagrebu. Varaždinska županija bila je u tom razdoblju agrarno područje, najznačajnija grana poljoprivrede bilo je ratarstvo. Istraživanje je ukazalo da se radilo o ekstenzivnom tipu gospodarenja koji su karakterizirali niski prirodni i zaostali oblici proizvodnje. 1910.godine ukupna vrijednost ratarske proizvodnje u Kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji iznosila je 475,025.000 kruna, dok je iste godine u Varaždinskoj županiji postignuta ratarska proizvodnja u vrijednosti od 44,306.000 kruna. Ovim iznosom po ovom pokazatelju bila je Varaždinska županija na petom mjestu u Hrvatskoj i Slavoniji, iza županija: Srijem, Zagreb, Virovitica i Bjelovar-Križevci, a ispred županija Lika-Krbava, Modruš-Rijeka i Požega.

1. UVOD

Ovaj rad može se smatrati neposrednim nastavkom rada istih autora koji je izradjen za znanstveni skup u Varaždinu povodom 800. godišnjice grada a pod nazivom "Značajke ratarske proizvodnje Varaždinske županije koncem 19. stoljeća". Taj rad obuhvatio je razdoblje od 1888-1895, godine koristeći se prvenstveno statističkom gradnjom što ju je obradio prof.M.Zoričić.

Kraljevski statistički ured u Zagrebu, iako ne više pod ravnanjem prof.M.Zoričića, ali prema njegovim idejama, objavio je dva rada koji su dostigli zavidan nivo. To su "Statistički

godišnjak Kraljevina Hrvatske i Slavonije 1905", objavljen u Zagrebu 1913. godine kojim je obuhvaćeno razdoblje od 1900-1905. godine te "Statistički godišnjak Kraljevina Hrvatske i Slavonije" objavljen u Zagrebu 1917. godine kojim je obuhvaćeno razdoblje od 1906-1910. godine.

U tim godišnjacima, koji predstavljaju izvanredno vrelo niza statističkih podataka o različitim dimenzijama životnih i gospodarskih prilika u Hrvatskoj i Slavoniji, nalazimo i izuzetno kvalitetno obradjene podatke o ratarskoj proizvodnji. Tu su prikazane osnovne značajke te grane narodnog gospodarstva s podacima od površina pod poljoprivrednom proizvodnjom, vrste kultura, uspjeha žetve i berbe, stanja ratarske proizvodnje i uspjeha po županijama, upravnim kotarevima, općinama i gradovima do podataka o cijenama i financijskim pokazateljima.

Kako su prema naprijed spomenutom autori već analizirali ratarsku proizvodnju na području Varaždinske županije, smatrali su interesantnim proširiti istraživanje za još jedno vremensko razdoblje od desetak godina. Rezultati i ocjene dobivene u spomenutom radu služili su istovremeno kao baza i kao poticaj za daljnje istraživanje. Niz kvalitetnih podataka u navedenim izvorima omogućio je izvršenje postavljenog zadatka. I na kraju ovog uvodnog dijela spomenimo da su autori imali poseban interes za istraživanje ovog dijela gospodarske aktivnosti na području Varaždinske županije. Ta županija bila je agrarno područje, sa svim problemima i posljedicama koji su proizlazili iz takvog stanja, gdje je značajno mjesto u strukturi agrarne proizvodnje zauzimala ratarska proizvodnja. Analizom i ocjenom značaja te djelatnosti u prvih desetak godina ovog stoljeća želi se dati doprinos istraživanju gospodarske povijesti varaždinskog područja, odnosno grada Varaždina.

2. DRUŠTVENE I GOSPODARSKE PRILIKE POČETKOM 20. STOLJEĆA

U vremenu prijelaza iz 19. u 20. stoljeće odigravaju se značajne društvene i gospodarske promjene. Ponajprije možemo istaći da je tada definitivno skinuto s dnevnog reda pitanje cjelokupnosti teritorija Hrvatske i Slavonije. Naime, poznato je da je nakon dugogodišnjih odgadjanja 1873. godine ukinuta Vojna krajina, no do 1881. godine bila je to tzv. "prelazna uprava". Tek 1881. godine definitivno je ukinuta Vojna krajina,

a njezin teritorij prisjedinjen je Provincijalu, čime je čitav teritorij Hrvatske i Slavonije došao pod upravu Sabora i bana.

Prijelaz iz 19. u 20. stoljeće isto je tako poznat po vladavini bana Khuena Hedervaryja koji je postao hrvatskim banom 1.12. 1883. i ostao je na tom položaju do 1903. godine. Punih 20 godina on je provodio mađjarizaciju Hrvatske i Slavonije služeći se svim mogućim sredstvima, dok je konačno 1903. bio prisiljen napustiti položaj bana i otići u Mađjarsku za ministra predsjednika.

Hrvatska i Slavonija u to vrijeme čvrsto su vezane za Mađjarsku Hrvatsko-ugarskom nagodbom. Taj zakonski članak iz 1868. godine, iako mijenjan (mada ne suštinski) i nadopunjavan 1873., 1880., 1881., 1891. i 1906., vezao je hrvatsko-slavonsku privredu za Mađjarsku do 1918. godine. Sve nepovoljnosti ovog sporazuma došle su do punog izražaja. Kontrola cjelokupnog gospodarstva koju je imala Mađjarska stavila je hrvatsko-slavonsku privredu, slobodno se može reći, u neku vrst kolonijalnog položaja. 1)

1) "Zbog općih političkih i ekonomskih uvjeta izazvanih Hrvatsko-ugarskom nagodbom jači razvitak industrije i industrijske buržoazije u Hrvatskoj nije bio moguć. Cjelokupna ekonomska politika: saobraćajna, financijska, industrijska itd. vodjena je isključivo kako je to odgovaralo interesima Mađjarske. Kao primjer takve politike služila je naročito tarifalna politika i gradnja željezničkih pruga s tendencijom spajanja Budimpešte i periferije Mađjarske i njenog povezivanja s morom, time skrenuti dotadašnji sistem saobraćaja tranzitne i izvozne trgovine u Posavini s pravca Dunav-Sava-Kupa-Jadransko more oduzimao je slavonskoj trgovini nekada povoljan ekonomski položaj. To je značilo stagnaciju u razvitku nekada važnih prometnih i trgovačkih središta (Sisak, Karlovac, Senj, Bakar, Karlobag itd.) i zaustavljanje procesa razvitka znatnog dijela gradjanstva i početne akumulacije kapitala, što se negativno odrazilo na formiranje domaće trgovačke i industrijske buržoazije". (Kovačević, dr Ivan: Ekonomski položaj radničke klase u Hrvatskoj i Slavoniji 1867-1914, Institut za savremenu istoriju, Beograd, 1972, str. 38).

Taj nepovoljan gospodarski položaj i rastuće političko nezadovoljstvo kao i poraz centralnih sila u I. svj. ratu uvjetovali su da je 29. listopada 1918. godine Sabor Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije donio odluku o poništenju zakonskog članka 1/1868, tj. Hrvatsko-ugarske nagodbe, čime je raskinuta veza Hrvatske s Ugarskom, odnosno Austrijom. Sabor je time povratio sve državne kompetencije i prenio ih je u istom zaključku na Narodno vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba, čime su prestale postojati Kraljevine Hrvatska, Slavonija i Dalmacija, a njihov teritorij postaje sastavni dio teritorija novostvorene države Srba, Hrvata i Slovenaca.

Najvažnija privredna grana i nadalje je poljoprivreda. 1910. godine Hrvatska i Slavonija brojile su 2.621.954 stanovnika od čega je 2.066.531 stanovnik živio od poljoprivrede, što je činilo 78,82%, dok je od rudarske proizvodnje, prerade ruda te obrta i industrije živio 259.401 stanovnik, što je činilo 9,89%. Ili ako razmotrimo samo aktivno stanovništvo, vidimo da je od 1.205.949 aktivnih radnika u poljoprivredi bilo zaposleno 945.026 radnika, što je činilo 78,36%, dok je u rudarstvu, preradi ruda te obrtu i industriji bilo zaposleno 115.384 stanovnika, što je činilo 9,56% ukupnih aktivnih radnika. Iako je u odnosu na prethodno razdoblje 2) došlo do manjih promjena, tj. relativnog smanjenja učešća poljoprivrednog stanovništva, odnosno aktivnih poljoprivrednika, ipak su te promjene toliko beznačajne da ne možemo govoriti o bilo kakvim promjenama strukture privrede Hrvatske i Slavonije.

Vanpoljoprivredna proizvodnja u Hrvatskoj i Slavoniji nije dobila one dimenzije koje je dobivala u razvijenim zemljama Evrope. Uostalom, i razvoj industrijske proizvodnje nije tekao

2) Redjep Milivoj i drugi: *Značajke ratarske proizvodnje Varaždinske županije koncem 19. stoljeća*, str. 8. (rukopis).

onim putem kojim je tekao u drugim zemljama.³⁾ Prema popisu iz 1900. godine⁴⁾ u Hrvatskoj i Slavoniji bilo je 43.470 obrtničkih i industrijskih poduzeća. Jasno da se tu nalazio čitav niz struka koje nije moguće ovdje pojedinačno analizirati. No,

3) "Godine 1851. bilo je, prema jednom sačuvanom izvještaju, svega nekoliko parostroja u upotrebi na građanskom hrvatsko-slavonskom teritoriju. Poimenično u paropili u Antunovcu na teritoriju nekadanje virovitičke županije, u paropili u Prezidu u Gorskom kotaru, u šećerani u Čepinu, nedaleko od Osijeka i tvornici jedara na Rijeci. Situacija se godine 1863. ipak nešto poboljšala i broj je parostroja uvedenih u proizvodnju bio iznad dvadeset, a prema županijskim prostorima bio je razdijeljen ovako:

Riječka županija: Paromlin Rijeka, Tvornica tjestenine-Rijeka, Tvornica strojeva-Rijeka, Pilana u Prezidu-Gorski kotar, Pilana u Bijeloj Vodi-Gorski kotar, Pilana u Ravnoj gori-Gorski kotar.

Križevačka županija: Paromlin-Koprivnica.

Varaždinska županija: Paromlin-Varaždin, Paropila u Kameničkom gorju, Rudnik sumpora-Radoboj.

Požeška županija: bez parostroja.

Srijemska županija: Tvornica špirita-Grabovo, Mlin-Nuštar, Pilana u Martinskoj šumi, Dvije mlatilice na pustari Solnok-rumsko okružje, ali su one od godine 1855. prema odaslanim podacima bile van upotrebe.

Virovitička županija: Paromlin-Antunovac, Mlatilice-Valpovo, Mlatilice-Našice, Mlatilica-Gornji Miholjac, Tvornica špirita-Gornji Miholjac.

Vidimo da su se strojevi najviše primjenjivali u prehrambenoj proizvodnji i da ih je gotovo trećina pripadala toj proizvodnoj grani, što je dokaz da je i kod nas - u izrazito agrarnoj zemlji kao i u susjednoj Ugarskoj - industrijska revolucija počela, umjesto u tekstilnoj, također u prehrambenoj grani proizvodnje". (Despot, dr Miroslava: Industrija građanske Hrvatske 1860-1873, Zagreb, 1970, str. 13).

4) Statistički godišnjak Kraljevina Hrvatske i Slavonije, I. 1905, str. 501.

medjutim, može se spomenuti da je prevladavala usitnjena proiz-
vodnja, što je vidljivo iz činjenice da je od 43.470 poduzeća
tek 529 zapošljavalo između 6-20 ljudi, dok je samo 213 zapo-
šljavalo više od 20 radnika. U strukturi proizvodnje dominant-
no mjesto zauzimala je drvna industrija kojih poduzeća je me-
đu poduzećima s više od 20 radnika bilo 113. 5)

Sigurno je da ovdje nije moguće analizirati sva zbivanja u van-
poljoprivrednoj proizvodnji Hrvatske i Slavonije, što uostalom
i nije predmet ovog rada, no možemo spomenuti već prije iznije-
tu tvrdnju da se uglavnom radi o usitnjenoj zanatskoj proizvo-
dnji, a značajniji pogoni su relativno malo zastupljeni. Isto ta-
ko možemo spomenuti da razvoj ostalih djelatnosti, trgovine, ban-

5) "Udio drvne industrije u općem razvitku industrije u Hrvat-
skoj vidljiv je po broju poduzeća i radnika. U najjače razvi-
jenoj drvenoj industriji ima 1900. preko polovine od svih po-
duzeća, također više od polovine od ukupnog broja radnika u
industriji. Drvna industrija je najjače razvijena na području
Slavonije, gdje radi 1900. 71,68% svih poduzeća, preko 78% cje-
lokupne radne snage, računajući i šumski obrtni rad (31 poduze-
će i 4.353 radnika), ukoliko uzmemo i druga poduzeća vezana
za preradu drveta (tvornice tanina, pokućstva, tvornice za de-
stilaciju drveta), tj. 7 tvornica i 1.125 radnika. Ekonomska
kriza 1900-1903. zadala je težak udarac drvenoj industriji. Po-
čeci krize (1900), pad cijena dotadašnjim osnovnim proizvodima
drvne industrije, smanjenje potražnje i konkurencija strane
industrije doveli su poduzeća drvne industrije u težak polo-
žaj. U prvoj fazi razvitka drvna industrija davala je pretež-
no francusku i njemačku bačvarsku dužicu, željezničke pragove,
tehničku gradju i sl. Nova carinska politika (1900) u Njemačkoj
sa zaštitnim carinama imala je zadatak da protežira njemačke
pilane i poduzeća, a to je bio težak udarac drvenoj industriji
u zemljama Austro-Ugarske, također u Hrvatskoj i proizvodnji
šumskih polufabrikata. Ovi razlozi utjecali su na proces kon-
centracije poduzeća i porast akumulacije kapitala, kao i pre-
orijentacije proizvodnje na gotove proizvode (parket, furnir,
namještaj itd), ali ovaj proces završen je tek poslije nove
ekonomske krize 1907-1910. godine". (Kovačević, dr Ivan: op.
cit, str. 40-42)

karstva i saobraćaja na ovom području nije imao mogućnosti razvoja kakve su bile u razvijenim zemljama Zapadne Evrope. Jasno je da samim tim ne možemo govoriti o tipu razvoja kapitalizma na ovom području kakav se javljao u drugim visokorazvijenim zemljama.

Poljoprivredna proizvodnja, kao osnovna grana narodnog gospodarstva, upravo u razdoblju prije promatranog a i u toku promatranog razdoblja opterećena je nizom problema. Poznato je da je na ovom području kmetstvo ukinuto 1846. godine, odnosno da je do razrješenja urbanskih odnosa došlo 1853. godine, ali procesi u tom razrješavanju trajali su dugi niz godina. Proces prodira kapitalizma u poljoprivredu ovog područja dobio je sve značajke tzv. "pruskog puta", tj. on sporo prodira putem reformi i prilagodjavanja. To zapravo znači da nije bilo revolucionarnog razrješenja urbanskih odnosa i da se čitav niz pitanja susreće još dugo iza službenog rješenja, tako da su se neki neriješeni problemi mogli naći još u vremenu prije II. svjetskog rata.

Istovremeno odvijale su se i promjene u životu zemljoradnika u zadrugama. Naime, u zadrugama na temelju obiteljske veze imovina pripada čitavoj obitelji, a pojedinac je uživa samo ukoliko zajednički živi i radi u obitelji. Tu su pojedinci isključeni iz raspolaganja imovinom (nekretninama) koje su obradivali jer su pravo raspolaganja imali samo kućegospodari. Agrarno zakonodavstvo bilo je usmjereno u cilju raspada kućnih zadruga jer su one smatrane kao preživjeli oblici. Osobito poslije sklapanja Hrvatsko-ugarske nagodbe donošeni su zakoni koji su pogodovali individualnom vlasništvu, na štetu kolektivnog. No raspad zadruga, koji je vrlo brzo zauzeo maha, imao je pozitivnih, ali i negativnih strana za narodno gospodarstvo. 6)

6) *"Pojedinci stadoše uslijed potrebe ili radi svoje sposobnosti intenzivnije i racionalnije gospodariti, te napinjati svoje sile na što bolji i korisniji rad, služeći se kod toga i kreditom. Komadanjem zemljišta stalo se razvijati gospodarsko, obrtno i industrijalno radništvo, a time su stvareni preduvjeti za opstanak i napredovanje ne samo obrta i industrije, već i velikoga i srednjega gospodarskoga posjeda. S razvojem individualnosti razvijahu se konačno i politička prava pojedinaca. Ali u još većoj mjeri stale...*

To su bili razlozi da se Zakonom o zadrugama iz 1889. te njegovom novelom iz 1902. dopušta, tamo gdje za to postoje uvjeti, čuvanje, odnosno stvaranje novih zadruga. No ta mjera došla je prekasno jer je raspad velikih zadruga i kućnih zajednica već bio u toku, a osnivanje novih zadruga bilo je otežano jer se one nisu mogle formirati na gruntovno sprovedenom samovlasništvu.

Pitanje raspada kućnih zadruga bilo je predmet brojnih rasprava. Iako površinski izgleda da su zakonski propisi uvjetovali raspad zadruga, tj. da je to bilo isključivo pravno pitanje, u knjizi "Agrarna kriza u Hrvatskoj i Slavoniji 1873-1891". prof. R. Bičanić navodi da je vrlo složen društveni proces koji proizlazi iz općih društvenih prilika - demografskih, tehničkih, ekonomskih, političkih i dr., no najbitniji su ipak demografski i ekonomski faktori. 7)

... su se pokazivati zle strane. Oslobodjeni kmetovi i podijeljeni zadrugari postadoše iz dotadašnje potpune ovisnosti i skučenosti bez ikakova prijelaza gospodari svoje sudbine i svoga posjeda. Taj skok iz jednog ekstrema u drugi bio je za slabije individue koban. Dijelom uslijed dnevnice sve težih životnih prilika, a dijelom uslijed konzervativnoga neracionalnoga gospodarstva i omogućene lakomosti, rastrošnosti i pijanstva počeli su se ovi slabici zaduživati i komadati svoj posjed, koji je tako došao u ruke gospodarski i kulturno spremnijih, -ali žalibog većinom anacionalnih elemenata. Cijepanje posjeda dovelo je od gospodarski jakih jedinica do sitnoga posjeda, koji ili nije uopće sposoban, da prehrani svoga gospodara i njegovu obitelj, ili se to može postići tek uz najveća naprezanja i štedljivost posjednika. -Od seljaka posjednika postadoše mnogi beskućnici, a uslijed brojnih takovih slučajeva stao je i seljački stalež a s njime i narod uopće siromašiti te materijalno i kulturno nazadovati". (Galić, Ivan: Problemi agrarne politike u Hrvatskoj i Slavoniji, Zagreb, 1921, str. 5)

- 7) "Činjenica je, da je najveći porast stanovništva u Hrvatskoj uslijedio od godina 1880-1890, a da je najveća dioba zadruga došla neposredno nakon toga razdoblja. Nagli porast stanovništva, na istoj gospodarskoj podlozi, morao je dovesti do težih napetosti i do promjena socijalne organizacije. Ekonomski je momenat odigrao još značajniju ulogu. Sma...

...tramo da su ekonomski uzroci prodora kapitalizma kod raspada zadruga imali prvenstveni značaj. Nesumnjivo je, da zadruge ne spadaju u kapitalistički ekonomski sistem i da smetaju sa svojim ogradama slobodnom prometu kapitala i kapitalističkoj eksploataciji sela. Seljak, koji ne kupuje i ne prodaje, koji živi od proizvoda svoga rada, koji neće i ne treba ići na nadnicu, takav seljak ne treba kapitalizmu. Zato mu treba nametnuti novčane izdatke (porez) da bude prisiljen prodavati svoje proizvode. Treba mu donijeti jeftine industrijske proizvode, i to što lošije, da ih što brže potroši i kupi nove. Treba stvoriti mogućnost zarade izvan zadruge, pa da se seljak proletarizira, primamljen prividno većim novčanim nadnicama... Treba mu dati kredit da proizvodi za svjetsko tržište, i zarobiti ga kamatom. Eto, takva je početna uloga kapitalizma na selu, u fazi prodora novčane ekonomije.

Zadruga je srušio novčani porez, iza kojeg stoji žandar, a taj porez služi da se uredi gradjansko-birokratska država i uvede "napredak".

Zadruga su pale zbog trgovaca, koji su donosili jeftinu svoju robu i psihološki silili ljude, da je troše (moda, reklama), a odnosili vrednije seljačke proizvode. Propale su zadruge otkako je došla željeznica i ubrzala promet dobara i iskorištavanje zemlje. Zadruga je oborila industrija koja je stvorila mogućnost zarade izvan zadruge. Zadruga je srušila povezanost s kapitalističkim tržištem, koja ju je dovela u ovisnost o silama izvan njezinog dohvata i mogućnosti utjecaja, te podložila našu zadružnu, autarkičnu ekonomiju kapitalističkim krizama.

Svi ti ekonomski utjecaji djelovali su na diobu zadruga. No, njihov utjecaj ne bi mogao biti katastrofalan, da nije bilo krize. Možda bi zadruga postepeno mijenjala svoju strukturu, prilagodila ili pretvorila u drugi kakav oblik, pa se ne bi tako naglo raspala. Međutim, sav je taj proces ubrzao teški udarac agrarne krize.

Agrarna je kriza imala golem utjecaj na diobu zadruga, daleko važniji od svih zakona o diobi.

Jasno je da se ne može kod cijene pšenice od 5 forinti voditi gospodarstvo onako kao što se je vodilo kad je pšenica stajala 15 forinti. - Ne mogu se držati stari običaji u potrošnji, kad se za porez mora dati mjesto 234 kg pšenice 1026 kg. Onda nije ni čudo da se nema mogućnosti, da se drži uobičajeni stari red, da postaje družina nezadovoljna. Dok je bilo sve u kući po starom običaju, zadrugari nisu prigovarali...

Kao što je poznato, područje Hrvatske i Slavonije nakon razvojačenja Vojne krajine bilo je upravno podijeljeno u 8 županija. Kako su zakonski propisi doneseni istovremeno za cijelo područje, normalno bi bilo očekivati da imaju jednako djelovanje na cijelom teritoriju. No dioba zadruga javlja se ranije i izraženije u županijama u koje je prodro kapitalizam, dok se kasnije javlja u županijama koje još kapitalizam nije zahvatio. To jasno govori da zakoni ne uvjetuju raspad kućnih zadruga, već "...faza gospodarskog razvoja u pravcu kapitalističkih odnosa. Znači da je zakon omogućivao pravno uređenje onih društveno-ekonomskih procesa koji su se zbivali pod utjecajem kapitalizma". 8)

Najteža posljedica takvih kretanja bilo je drobljenje zemljišnih posjeda. Na osnovi statističkih podataka iz 1910. godine u Hrvatskoj i Slavoniji situacija je bila kao što prikazuje tabela 1.

...gospodaru da ne gospodari dobro, a kad je nastupio pad cijena na agrarnih proizvoda, onda se nije moglo više na stari način pokriti sve potrebe. Zato si je pojedinac pokušavao olakšati život osebujkom, stečenim prigodom ženitbe. Ali je trebalo mijenjati i način gospodarstva. Tu promjenu nije znao izvesti starješina, obično stariji čovjek, a nije pravo znao nijedan drugi seljak što bi trebalo raditi. No svi su znali jedino to, da se ne može više gospodariti kao prije. A kako da se gospodari, toga iskustva nije još nitko stekao. Zato je svaki mislio, da bi mu bolje bilo, da sam pokuša, a ne da se povodi za drugima. Eto, iz tih je ekonomskih razloga i na strani proizvodnje i na strani potrošnje seljaštvo počelo pod utjecajem krize osjećati zadruga kao teret i dijeliti se. Zakoni o diobi bili su samo izražaj konkretnih ekonomskih procesa i nisu imali onoga sudbonosnoga značenja koje im se pripisuje". (Bičanić, dr Rudolf: Agrarna kriza u Hrvatskoj i Slavoniji 1873-1891, Zagreb, 1937, str. 25-27).

8) Bičanić, dr Rudolf: op.cit., str. 29.

Tabela 1. Struktura zemljišnih posjeda u Hrvatskoj i Slavoniji 1910. godine 9)

Veličina posjeda u jutrima	broj gospodarstava	%	površina	%	lica	%
- 5	167.585	43,20	382.812	8,38	752.193	35,71
5 - 20	190.199	48,21	1.908.727	41,76	1.111.029	52,76
20 -200	33.334	8,45	1.091.802	23,87	229.572	10,90
200 -	565	0,14	1.187.638	25,99	13.109	0,62
UKUPNO:	393.883	100,00	4.570.979	100,00	2.105.903	100,00

Izvor: I.Galić: Problemi agrarne politike u Hrvatskoj i Slavoniji, Zagreb, 1921, str. 9, 14 i 17.

Prema ovim podacima vidimo da prevladavaju sitni i maleni posjedi. Njihov broj u ukupnom broju gospodarstava iznosi preko 90%. Na tim posjedima nalazi se oko 90% stanovnika. Istovremeno ta kategorija posjeda ima svega 50% ukupnih površina. Na protiv, veliki posjed (nit 1% od ukupnog broja gospodarstava) s manje od 1% stanovnika posjeduje preko 25% ukupnih površina.

- 9) 1. Ovakvu klasifikaciju posjeda na sitni, mali, srednji i veliki izvršio je prof. M. Zoričić u raspravi "Gospodarstva u Kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji 31. XII. 1895. po opsegu njihovu". Tako je u Ugarskoj ta klasifikacija drugačija (sitni do 5 jutara, maleni 5-100 jutara, srednji 100-1000 jutara i veliki preko 1000 jutara) ovako izvršena klasifikacija bolje će odgovarati u odnosu na prilike u Hrvatskoj i Slavoniji.
2. Pod površinom koja pripada pojedinom gospodarstvu uzima se ukupna površina, tj. ne samo ratarska, vrtlarska ili vinogradarska već i šume, pašnjaci i neplodno tlo, odnosno čitava površina koju posjeduje jedno gospodarstvo, bez obzira kakve je vrste i s kojeg pravnog naslova.
3. U broju stanovništva nije uzeto u obzir stanovništvo u gradovima koje u krajnjoj liniji i nema naročito značenje kod promatranja ove kategorije.

Odmah moramo naglasiti da promatranje poljoprivredne proizvodnje samo kroz posjedovnu strukturu ne mora dati i točnu sliku stanja pojedinih grupa posjeda. Sigurno je da bi za točnu ocjenu stanja pojedine kategorije trebalo raspolagati podacima o veličini proizvodnje, dohotku, položaju posjeda prema tržištu i saobraćajnim tokovima, nivou tehničke opremljenosti i dr. Iako u ovom slučaju ne možemo govoriti o tim pokazateljima da bismo pravilno ocijenili položaj pojedine grupe posjeda, ipak možemo, bez opasnosti da zapadnemo u veću pogrešku, zaključiti da je velik dio seljaka živio na sitnim i malim posjedima, koji im nisu omogućavali prosperitet, a to jasno govori o nepovoljnoj agrarnoj strukturi Kraljevina Hrvatske i Slavonije.

Ovdje moramo spomenuti da na području Hrvatske i Slavonije u gruntovnom upisu osim samovlasništva i kućnih zadruga nalazimo i neke druge kategorije posjeda. To su tzv. "socijalna dobra" (državna imanja, zaklade, općinska dobra, krajiške imovne općine, zemljišne zajednice, komposesorati, crkvena dobra, javna dobra i dr.). Ta kategorija posjeda 1895. godine obuhvaćala je oko 3,000.000 jutara. Iz ove kategorije najznačajnije su tzv. "zemljišne zajednice" i "krajiške imovne općine". 1895. u Hrvatskoj i Slavoniji u "zemljišnim zajednicama" obuhvaćeno je 283.031 jutro. Tih "zemljišnih zajednica" imademo nekoliko vrsta s obzirom na njihovo porijeklo. Tako su to bila slobodna kolektivna zemljišta nekadašnjih plemenskih zajednica, neinfecirana kolektivna zemljišta kmetova, urbarijalne općine nastale segregacijom, komposesorati i krajiške mjesne općine. "Krajiške imovne općine" nastaju na bazi zakona iz 1871. koji je podijelio šume na državno vlasništvo i šume koje prelaze u kolektivno vlasništvo graničara na području pojedine pukovnije. Time je u stvari otpočelo razvojačenje Vojne krajine i njeno pripajanje civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji.

Jasno je da ovdje nije bilo moguće ulaziti u čitav niz pitanja i problema vezanih za ovu temu, što uostalom i nije područje ovog rada, no ipak već i na temelju iznijetog možemo dati ocjenu gospodarskog stanja Hrvatske i Slavonije na početku 20. stoljeća i ona se može svesti na nekoliko točaka.

1. Osnovna grana gospodarstva je poljoprivreda, što je jasno vidljivo iz apsolutne dominacije poljoprivrednog stanovništva, kako ukupnog tako i aktivnog.

2. Vanpoljoprivredna (industrijska) proizvodnja je raznovrsna, ali radi se uglavnom o malim radionicama, prvenstveno je to ipak obrtnička proizvodnja. Malobrojni su pogoni koji zapošljavaju veći broj radnika.
3. Djelatnosti koje su nužne za razvoj kapitalizma - bankarstvo, saobraćaj, trgovina - nisu na ovom području mogle dobiti ono značenje i ulogu koju su one imale u periodu razvoja kapitalizma u visokorazvijenim zemljama.
4. Poljoprivredna proizvodnja opterećena je nizom promjena i procesa, a to je opet stvaralo nepovoljnu agrarnu strukturu.
5. Dugogodišnja neraščišćenost agrarnih odnosa imala je nepovoljan odraz na nivo poljoprivredne proizvodnje, odnosno onemogućavala je brže podizanje i unapredjenje te proizvodnje.

Na osnovi toga možemo zaključiti da su Hrvatska i Slavonija bile agrarno zaostale zemlje kojima je manjkao čitav niz elemenata nužnih za razvoj kapitalizma.

3. NEKE ZNAČAJKE VARAŽDINSKE ŽUPANIJE

Definitivnim ukidanjem Vojne krajine 1881. godine i preraspodjelom njenog teritorija podijeljeno je područje Kraljevina Hrvatske i Slavonije na 8 županija: Lika-Krbava, Modruš-Rijeka, Zagreb, Varaždin, Bjelovar-Križevci, Srijem, Virovitica i Požega.

Varaždinska županija smjestila se u sjeverozapadnom dijelu Kraljevina Hrvatske i Slavonije. Graničila je na zapadu sa Štajerskom, sjeveru s Ugarskom, jugu sa Zagrebačkom županijom te na istoku s Bjelovarsko-Križevačkom županijom.

U sastavu Varaždinske županije nalazili su se kotarevi: Ivanec, Klanjec, Krapina, Ludbreg, Novi Marof, Pregrada, Varaždin i Zlatar, dok je grad Varaždin imao poseban status.

Varaždinska županija s gradom Varaždinom obuhvaćala je 1905. godine površinu od 2521,31 km², što je predstavljalo 5,9%

ukupne površine teritorija Hrvatske i Slavonije i po tom pokazatelju je Varaždinska županija bila najmanja županija u Hrvatskoj i Slavoniji. 1905.godine živjelo je u Varaždinskoj županiji s gradom Varaždinom 296.838 stanovnika, od čega je sam grad Varaždin imao 13.329 stanovnika i spadao među najveće gradove Hrvatske i Slavonije. Na području Varaždinske županije živjelo je 11,7% cjelokupnog stanovništva Hrvatske i Slavonije i po tom pokazatelju bila je Varaždinska županija na 4. mjestu između 8 županija. Prema popisu iz 1900.godine prosječna gustoća Varaždinske županije iznosila je 109 stanovnika/km², što je znatno premašivalo prosječnu gustoću Hrvatske i Slavonije koja je iznosila 54 stanovnika/km², dok je gustoća grada Varaždina, što je i normalno, bila znatno veća i iznosila je 176 stan/km².

Prema popisu iz 1900.godine stanovništvo Varaždinske županije i grada Varaždina brojilo je 280.859 stanovnika. Od toga je od poljoprivredne proizvodnje živjelo 253.579 stanovnika, što je činilo 90,2% ukupnog stanovništva, dok je od rudarstva, prerade ruda te obrta i industrije živjelo 12.572 stanovnika, što je činilo 4,47% ukupnog stanovništva. Ili ako razmotrimo samo aktivno stanovništvo, tada je prema popisu iz iste godine na području Varaždinske županije živjelo 161.416 aktivnih privrednika, od čega je u poljoprivredi bilo zaposleno 147.695 aktivnih stanovnika ili 19,5%, dok je u rudarstvu, preradi ruda te obrtu i industriji bilo zaposleno 8211 aktivnih stanovnika, što je činilo 5,1% ukupnog broja aktivnog stanovništva.

Ovi podaci jasno nam ukazuju da je zastupljenost agrarnog stanovništva, ukupnog i aktivnog, na području Varaždinske županije znatno intenzivnija nego što je to bio prosjek za Hrvatsku i Slavoniju, odnosno značenje vanpoljoprivredne proizvodnje je daleko manje nego što je to bilo u ostalim dijelovima Kraljevine Hrvatske i Slavonije. Već ovim se jasno nameće zaključak da je Varaždinska županija izrazito agrarno područje s relativno slabo izgrađenim vanpoljoprivrednim postrojenjima.

U prethodnom poglavlju naznačeno je da je u Hrvatskoj i Slavoniji dominirao sitni i mali posjed. Prema popisu iz 1910.godine u Varaždinskoj županiji je u pogledu posjedovne strukture bila slijedeća situacija:

Veličina posjeda u jutrima	Površina	%	Broj gospodarstava	%
5	67.070	17,74	25.891	55,91
5 - 20	167.990	44,42	18.973	40,98
20 - 200	49.466	13,09	1.339	2,88
200 -	93.553	24,75	106	0,23
UKUPNO:	378.079		46.309	

Ako ove podatke stavimo u odnos s popisom iz 1910. godine, kad je utvrđeno da je na području Varaždinske županije od poljoprivredne proizvodnje živjelo ukupno 277.905 stanovnika na ukupnoj površini od 222.199 jutara, dobit ćemo da je na posjedu do 5 j živjelo 180.690 stanovnika na površini od 39.996 j
 5- 20 j " 90.345 " " 99.989 j
 20-200 j " 5.560 " " 28.886 j
 preko 200 j 1.390 " " 53.328 j,

pa je, prema tome, na pojedinu osobu otpadalo:

ako živi na sitnom posjedu 0,2 j
 ako živi na malom posjedu 1 j
 ako živi na srednjem posjedu 5 j
 ako živi na velikom posjedu 3,8 j,

dok su te površine po istim kategorijama za Hrvatsku i Slavoniju iznosile kod sitnog, malog i velikog posjeda više, a kod srednjeg posjeda manje.

Ovi podaci nam govore da je i u Varaždinskoj županiji dominirao sitni i mali posjed sa svim problemima i posljedicama vezanim uz takvu kategoriju posjeda, 10)

10) Uzimajući samo statističke podatke moglo bi eventualno doći do odredjenog iskrivljavanja slike, kao što to spominje i Kautsky: "Statistika koja nam daje podatke samo o tome koliko je površina nekog gazdinstva, ne daje uopšte odgovor na pitanje da li eventualno smanjenje njegove površine potiče od stvarnog smanjenja ili iz intenzifikacije privrede". (Kautsky, K.: "Agrarno pitanje", Kultura, 1953, str. 143). To znači da Kautsky smatra da su podaci o zemljišnim površinama "...nedovoljni da bismo odredili veličinu gospodarstva. Pri ...

...rastućoj intenzifikaciji svih gospodarstava površine pod proizvodnjom mogu se smanjivati, a da se proizvodnja ne smanji. Štaviše, unatoč smanjivanju površina gospodarstava, proizvodnja može i porasti". (Stipetić, dr Vladimir: Poljoprivreda i privredni razvoj, Informator, Zagreb, 1969, str. 60). Ne ulazeći u rasprave o odnosu malog i velikog posjeda možemo spomenuti da je bilo nekih pokušaja da se uslijed vrlo nepovoljno posjedovne strukture u Hrvatskoj i Slavoniji pokuša naći mjesto u agrarnoj politici i za ove kategorije posjeda; npr. I. Galić navodi: "Prema suglasnom učenju narodnih ekonomista nisu ni sitna gospodarstva sama po sebi štetna, niti se mogu smatrati nekim minusom u narodnom gospodarstvu. Baš nasuprot, tamo gdje ona pripadaju licima s drugom stalnom privredom, n. pr. zanatlijama, trgovcima, i. t. d. pa im služe kao uzgredno zanimanje, upravo su od koristi u narodnom gospodarstvu. Jednako je i tamo, gdje postoje velika gospodarstva ili industrijalna poduzeća, koja ovakova sitnoga gospodarstva u njegovu slobodnom vremenu mogu zaposliti, a konačno i tamo, gdje je moguća osobito intenzivna obradba zemlje i unovčenje svih gospodarstvenih proizvoda, n. pr. u blizini većih mjesta, gdje se zemljište obradjuje kao vrt, pak proizvodi vrtljarstva i voćarstva, perad, jaja, mlijeko, maslac i t. d. odbacuju ovakovom gospodarstvu znatne koristi. Sav ovakov sitni posjed predstavlja jaku jedinicu narodnoga gospodarstva. Narodno-gospodarski je teret samo kod čisto seljačkoga posjeda s ekstenzivnim gospodarstvom, jer je njegovu posjedniku malo ne jedina briga, da pokrije svoje časovite potrebe uz najveće žrtve tako, da na jednoj strani sve svoje sile izrabiti, a na drugoj se ponajviše na štetu svoga zdravlja ograniči na najveću štedljivost, uslijed česa je trajno nezadovoljan, te od slabe važnosti i kao konzument za obrt i trgovinu i kao poreznik za državu". (Galić, I.: Problemi agrarne politike u Hrvatskoj i Slavoniji, Zagreb, 1921, str. 22-3). Smatramo da ova teza nema neko naročito uporište i da je prvenstveno pokušaj da se pronadje put saniranja nepovoljne situacije u agrarnoj proizvodnji. Da završimo ovo razmatranje o dilemi: veliki ili mali posjed, ako se uopće javila ta dilema, možemo navesti stav Kautskog: "Ali najvažnije preimущество koje krupno gazdinstvo ima bla godareći većem broju svojih radnika sastoji se u podeli rada na takozvani umni i fizički rad. Videli smo kako je za poljoprivredno gazdovanje postalo važno naučno rukovodje,...

U obrtničkoj i industrijskoj proizvodnji, prema popisu iz 1900. godine, nalazimo čitav niz struka i djelatnosti. Kako nije moguće pojedinačno analizirati sve aktivnosti, spomenimo da je prevladavala sitna proizvodnja, što je vidljivo iz činjenice da je iste godine u Varaždinskoj županiji i gradu Varaždinu bilo 4100 radionica koje su zapošljavale ukupno 5603 radnika. Do 6 radnika zapošljavalo je 4051 radionica, 6-20 radnika 42 radionice, a preko 20 radnika svega 7 radionica. To je vrlo očit pokazatelj nedovoljne koncentracije kapitala u ovoj djelatnosti narodnog gospodarstva.

Tome je znatno pridonijela i slabost bankarskog kapitala, koja je bila karakteristična za čitavu Hrvatsku i Slavoniju a osobito za područje Varaždinske županije. Naime, 1905. godine radilo je 7 štedionica, i to 2 u Krapini, 1 u Ludbregu, 1 u Pregradi i 3 u Varaždinu, te 63 vjeresijske zadruge. 11)

... nje; samo ono omogućava plansko gazdovanje koje izbegava sva ko rasipanje, svako smanjivanje bogatstva zemljišta, a pri tom postiže najviši prinos; samo agronomi sa naučnom spremom uz racionalno uređjeno i tačno vodjeno knjigovodstvo mogu nalaziti uvek onaj plodored, ono djubrenje, mašine, stočnu pasminu i vrstu stočne hrane koji u svako doba odgovaraju zah-tevima nauke i tržišta, koji se neprekidno menjaju. No u današnjem društvu manuelno obrazovanje i naučna sprema strogo su odvojeni. Usluge poljoprivrednika sa punom naučnom spremom može da koristi samo ono gazdinstvo koje je tako veliko da je posao oko vodjenja i nadzora na njemu dovoljan da isključivo okupira jednog čoveka". (Kautsky, K.: op. cit, str. 96).

11) Te vjeresijske zadruge osnivane su kao hrvatske seljačke zadruge s Hrvatskom poljodjelskom bankom, srpske zemljoradničke zadruge sa Srpskom bankom i zadruge vezane za Zemaljsku središnjicu vjeresijskih udruga u Budimpešti. Preko njih se zapravo okupljaju "financijska sredstva pokrajinske trgovačke i seoske buržoazije". (Karaman, Igor; Privreda i društvo Hrvatske u 19. stoljeću, Institut za hrvatsku povijest, Školska knjiga, Zagreb, 1972, str. 204). Takva koncentracija kapitala bila je vrlo interesantna zbog slabe prodornosti i efikasnosti krupne trgovačke i industrijske buržoazije. Tek spajanjem relativno velikih kapitala, prikupljenih kroz razgranatu mrežu vjeresijskih zavoda, s kapitalom trgovačkim i poduzetničkim dolazi do stvaranja kapitala sposobnog za...

Ukupni bankarski potencijal vjeresijskih institucija u Varaždinskoj županiji iznosio je 1905. godine 19,048.000 kruna, što je činilo tek 4,1% ukupnog kreditnog potencijala Hrvatske i Slavonije. Ako znamo da je i taj ukupni kapital relativno slab i nesposoban za angažman u nekim značajnijim radovima, onda ja sno vidimo još jedan uzrok slabosti nerazvijenosti ovog područja.

Na kraju ovog poglavlja, ako želimo podvući osnovne karakteristike Varaždinske županije, možemo istaći da je to bilo izrazito agrarno područje, s dominirajućim poljoprivrednim stanovništvom, rasparceliranim sitnim posjedom, nedovoljno razvijenom usitnjenom obrtničkom i industrijskom proizvodnjom, jednom rječju sa svim karakteristikama gospodarski zaostalog područja.

4. RATARSKA PRODUKCIJA VARAŽDINSKE ŽUPANIJE POČETKOM 20. STOLJEĆA

4.1. Površina pod biljnom proizvodnjom

Sagledavanje površina tla, njihove namjene i veličine neproduktivnog tla omogućuju statistički podaci u intervalima od 5 godina. Podaci o površinama tla Županije Varaždin dati su u navedenom izvoru počevši od 1895. do 1910. godine, što pokazuje i tabela 2.

... *veće pothvate, "Tek u toj simbiozi postigao je domaći kapital potrebnu snagu za veće investicije i preuzeo ulogu aktivnog nosioca pozitivnih težnji u razvitku kapitalističke privrede". (Karaman, Igor: op.cit, str. 204).*

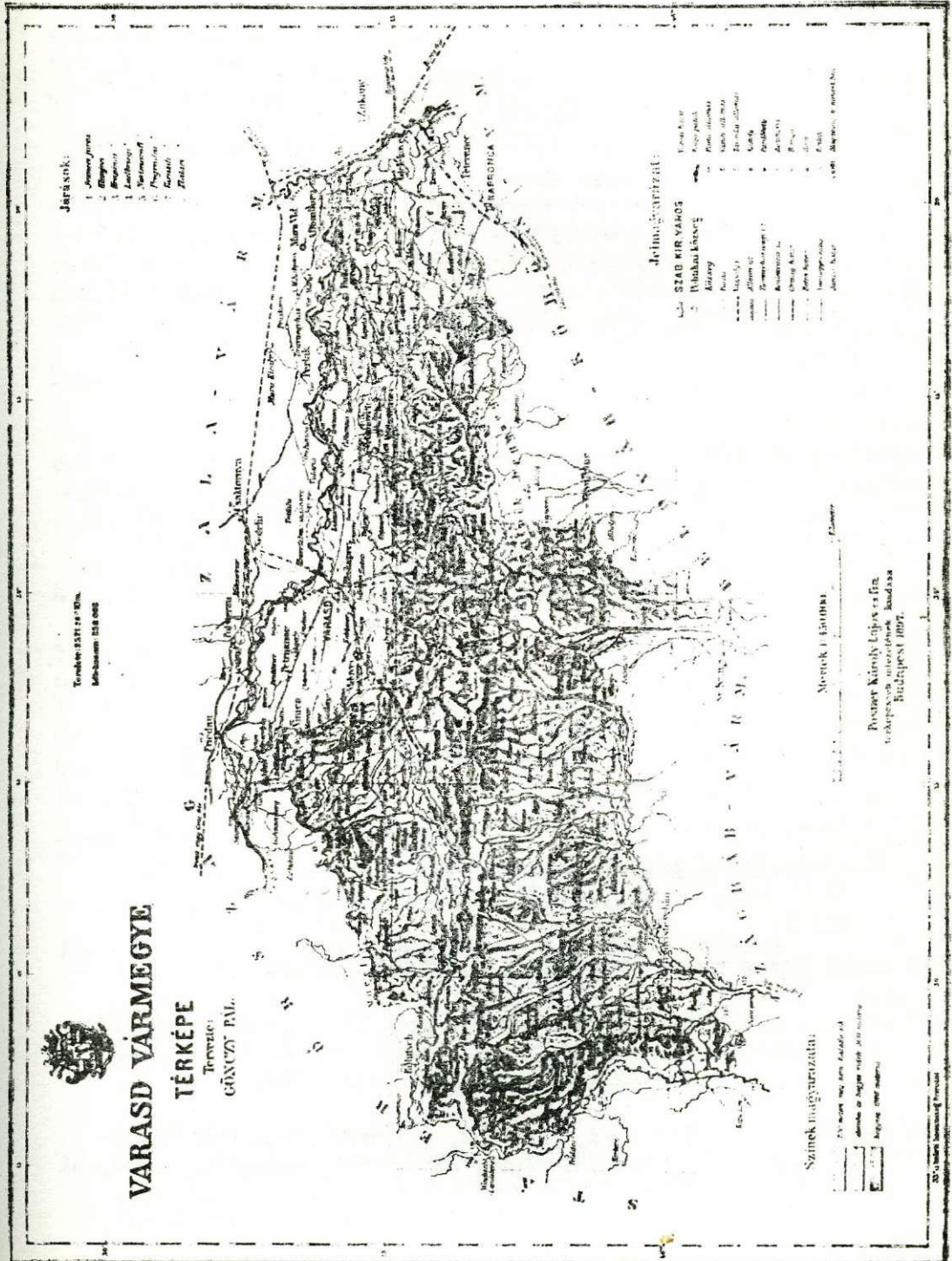

Tabela 2. Pregled površina tla Županije Varaždín u jutrima po
1600 hvati od 1895-1910. godine (12), (13), (14)

Go- dina	Oran.i vrtovi	Li- vade	Vino- gradi	Paš- njaci	Šume	Št. tlo	Produ- ktivno tlo	Nepro- dukti- vno tlo	kup- na površina
1895.	161126	52361	8764	37116	157924	-	417291	20843	438134
1900.	167160	53581	7724	34299	154822	11	417597	20539	438136
1905.	166283	53468	10377	32723	154831	18	417700	20433	438133
1910.	163749	53367	11857	36396	153118	8	415495	20349	435844

Treba spomenuti da u sve 4 godine produktivno tlo u odnosu na ukupno tlo prelazi 95% ukupnih površina. 15) Oranice i vrtovi u odnosu na ukupnu površinu tla sudjeluju s preko 37%, što upućuje na zaključak da je veća površina ukupnog tla bila namije- njena ratarskoj produkciji. Nadalje, visoko je i učešće zem- ljišta pod šumama, koje prelazi 35% ukupne površine. Pod liva- dama nalazilo se preko 11% ukupne površine tla.

12) Izvori podataka (osnovni izvori) za sve tabele jesu:

1. Statistički godišnjak Kraljevina Hrvatske i Slavonije 1905, Zagreb, 1913. Publikacija Kr.Stat.ureda LIX,
2. Statistički godišnjak Kraljevina Hrvatske i Slavonije 1906-1910, Zagreb, 1917. Publikacije Kr.stat. ureda LXXII.

13) Jedno katastralno jutro jest 0,575464 hektara.

14) Razlike u ukupnim površinama kod pojedinih godina rezultat su katastralnog reambuliranja pojedinih poreznih općina koje se svake godine kod izvida uzelo u račun.

15) Kao što je vidljivo iz tabele 2, u produktivno tlo pripa- daju oranice i vrtovi, livade, vinogradi, pašnjaci, šume, trstici i ribnjaci.

Promatraju li se podaci iz tabele 2 s naslova neproduktivnog tla, treba reći da se ono kretalo iznad 20 000 jutara, što po godinama u odnosu na ukupnu površinu tla daje postotak veći od 4% (najmanje 4,66% 1905.godine, a najviše 4,76% 1895.godine). 16) i 17).

Ovakvo učešće površina pod oranicama i vrtovima upućuje na zaključak da je u Županiji veći dio površina tla bio namijenjen za tarsku produkciju. Ova produkcija u smislu sjetvene strukture po kulturama nije se bitnije razlikovala u Županiji od one u Hrvatskoj i Slavoniji. Naime, pregled kultura pokazuje da su bile zastupljene žitarice, sočivice, okopavine, trgovinsko bilje i krmno bilje.

Usporede li se površine tla Kraljevina Hrvatske i Slavonije s površinom Županije Varaždin za navedene godine, tada površina ukupnog tla Županije čini oko 5,90% ukupne površine tla Kraljevine. Struktura ukupnih površina prikazana je grafikonom 1.

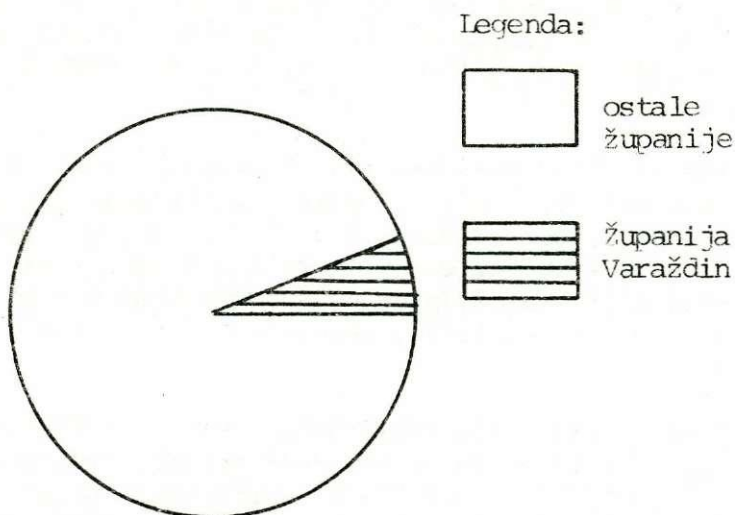
4.2. Struktura površina prema kulturama

Strukturu površina oranica, vrtova i voćnjaka moguće je pratiti na tabeli 3 na kojoj su date površine u intervalima od 5 godina, i to od 1895-1910.godine. Podaci u tabeli 3 izvedeni su iz osnovnog izvora prema tabeli 32. Poraba oranica i vrtova (glavni usjevi god.1895-1910.po županijama).18) (Vidi ujedno i bilješku 12).

16) U neproduktivna tla svrstana su kućišta, dvorišta, ceste, putevi, staze, ulice, željezničke pruge, gola krš, močvare, vode te kućice i stojeće vode (osim ribnjaka).

17) Usporedi li se to s današnjom situacijom primjenjujući na iste, ali slične kriterije, onda neproduktivno zemljište u općini Varaždin dostiže 16,06%. Podaci su računati za 1980. godinu ("SGOV-81, str.81"). Ovakve su usporedbe između Varaždinske županije s kraja 19. i početkom 20. stoljeća i današnje općine Varaždin sigurno manjkave. Ipak, one istovremeno ukazuju na mnoge značajne razlike.

18) Tabela 32 iz osnovnog izvora sadrži podatke za sve županije, a na ovom mjestu korišteni su samo podaci za županiju Varaždin.

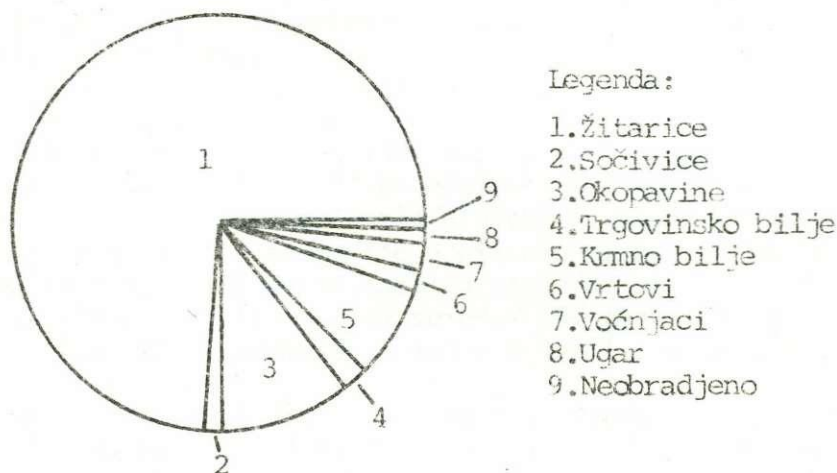

Graf 1. Površina (prosjek) županije Varaždin unutar Hrvatske i Slavonije

U ukupnoj površini oranica, vrtova i voćnjaka najistaknutije mjesto imaju površine pod žitaricama. Godine 1895. ove površine činile su 75,44% ukupne površine oranica, vrtova i voćnjaka. Interesantno je nadalje navesti da udio površina pod žitaricama po navedenim godinama tabele 3 opada tako da godine 1910. on iznosi 72,90%. Treba naglasiti da značajni dio površina oranica, vrtova i voćnjaka otpada na okopavine i krmno bilje. Struktura površina oranica, vrtova i voćnjaka prikazana je na grafikonu 2.

Tabela 3. Površina tla po glavnim vrstama usjeva u jutrima županije Varaždin od 1895-1910. godine

Godina	Žitarice	Sočnice	Okopavine	Trgovine i bilje	Krmno bilje	Vrtovi	Voćnjaci	Ugar	Neobrađeno zemljište	UKUPNO
1895.	121557	1790	14616	3515	10388	3302	2984	2093	881	161126
1900.	124765	1875	17626	3067	11890	2549	3810	1373	205	167160
1905.	122669	1621	18581	2872	12393	2251	3720	1811	365	166283
1910.	119372	1450	17985	2720	13806	3020	3672	1612	115	163749

Graf 2. Struktura površina tla po glavnim vrstama usjeva (prosjeak) županije Varaždin

Ovakva struktura sjetvenih površina još jedanput potvrđuje činjenicu da je Varaždinska županija toga vremena bila okrenuta prvenstveno ratarskoj produkciji u kojoj su dominirale žitarice. 19) Međutim, iznijeti podaci govore da su u strukturi sjetve bile zastupljene gotovo sve kulture koje su se susretale u Kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji.

4.3. Uspjeh žetve žitarica

U pogledu žitarica treba reći da su u Županiji Varaždin bile zastupljene sve žitarice koje su sijane u Hrvatskoj i Slavoniji. Među žitaricama nalazile su se: pšenica, pir, raž, ječam, suražica, ostale napolice, zob, proja, bar, heljda, sirak, kukuruz,

19) Sjetvena struktura povezana je i s prehranom stanovništva i s ishranom stoke, odnosno njihovim brojem. Prema popisu od 1911. godine imale su Kraljevina Hrvatska i Slavonija 1,348.857 goveda i 1,164.022 svinje. Opću ocjenu stanja u govedarstvu i svinjogojstvu Kraljevina i Varaždinske županije dopunjujemo prikazom odnosa broja goveda, svinja i stanovnika. ...

kao i ostale žitarice koje u navedenom izvoru podataka nisu specificirane. Pšenica, pir, raž, ječam, suražice i ostale napolice sijane su kao ozime i jare.

U tabeli 4. iznijeti su statistički podaci rezultata žetve glavnih žitarica Županije Varaždin od 1901-1910. godine i oni govore o ukupnom prirodni pojedinih žitarica u metričkim centima navedenih godina. Odmah upadaju u oči veoma visoki ukupni prirodni kukuruza. Iz ovoga je očito da je osnovna žitarica u strukturi ratarske proizvodnje bio kukuruz koji je služio kao glavna komponenta u prehrani ljudi i ishrani domaćih životinja.

Promatraju li se ukupni prirodni pojedinih žitarica po navedenim godinama preko lančanih indeksa tabele 5, može se uočiti da je u godinama 1904, 1906. i 1910. gotovo kod svih žitarica uslijedio pad ukupnog prirodni u odnosu na prethodne godine.

Na grafikonu 3. prikazana je prosječna 10-godišnja struktura ukupnog prirodni žitarica Županije Varaždin, te je vidljivo da je ukupan prirodni kukuruza na veoma istaknutom mjestu.

...Tabela 19/1 Opća ocjena stanja govedarstva i svinjogojstva

	Broj goveda na 1 km ² polj. površ.	Broj goveda na 100 sta- novnika	Broj svinja na 1 km po- ljop. površ.	Broj svinja na 100 sta- novnika
Kraljevina Hrvatska i Slavonija	48	43	27	44
Varaždinska Županija	79	38	52	44

Izvor: Glavni rezultati popisa stoke od 24. ožujka 1911. godine

Svakako da ima više razloga da su se sjetvene površine (tab. 3), kao i ukupna proizvodnja (tab. 4) kretale tako. Razvoj je išao u pravcu onih kultura koje su osiguravale najveći prinos po hektaru. To su u prvom redu kukuruz i pšenica. (Stipetić, V., Kretanje i tendencije u razvitku poljoprivredne proizvodnje na području NR Hrvatske, JAZU, Zagreb, 1959, str. 47-49),

Tabela 4. Rezultati žetve žitarica Varaždinske županije od 1901-1910. godine u metričkim centima

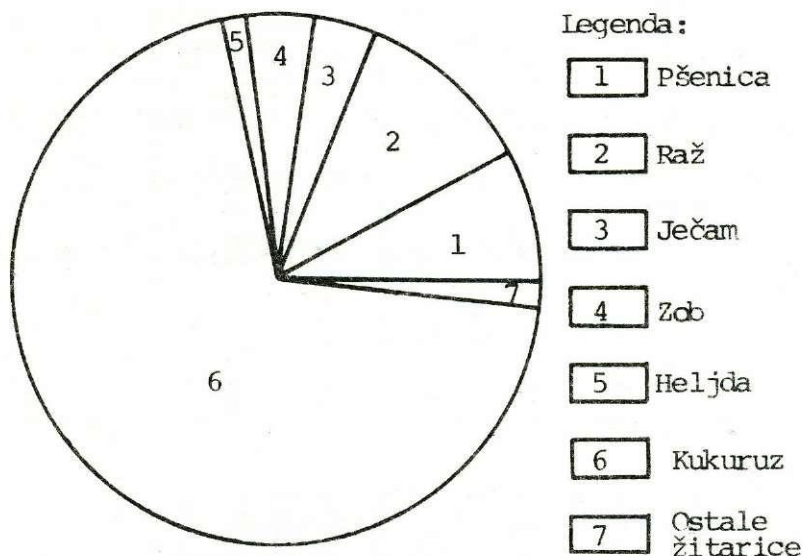
Godina	Pšenica	Raž	Ječam	Zob	Heljda	Kukuruz	Ostale žitarice
1901.	57,466	100,362	30,497	35,815	16,766	663,293	6,642
1902.	71,379	130,202	40,517	42,000	10,219	618,906	6,082
1903.	82,319	110,590	36,953	44,483	11,061	743,498	7,735
1904.	62,362	75,160	26,691	30,833	6,433	430,484	5,899
1905.	62,652	90,770	29,454	37,882	7,946	575,698	4,589
1906.	49,769	69,658	24,714	32,095	7,791	620,876	20,904
1907.	61,640	76,000	22,879	25,192	5,288	620,095	29,203
1908.	65,958	100,725	27,171	25,780	3,735	633,204	6,171
1909.	81,701	96,871	28,934	29,489	11,347	583,791	7,056
1910.	66,918	73,779	21,916	22,356	8,889	543,805	11,631

Kero K., Redjep M., Žugaj M.,
Bojanić M., Ratarska proizvodnja
Županije Varaždin

Zbornik radova (1982), 6

Tabela 5. Lančani indeksi rezultata žetve žitarica

Godina	Pšenica	Raž	Ječam	Zob	Heljda	Kukuruz	Ostale žitar.
1901.	-	-	-	-	-	-	-
1902.	124,21	129,73	132,86	117,27	60,95	93,31	91,57
1903.	115,33	84,94	91,20	105,91	108,24	120,13	127,18
1904.	75,76	67,96	72,23	69,31	58,16	57,90	76,26
1905.	100,47	120,77	110,35	122,86	123,52	133,73	77,79
1906.	79,44	76,74	83,91	72,17	98,05	107,85	455,52
1907.	123,85	109,10	92,58	78,49	67,87	99,87	139,70
1908.	107,01	132,53	118,76	102,33	70,63	102,11	21,13
1909.	123,87	96,17	106,49	114,39	303,80	92,20	114,34
1910.	81,91	76,16	75,74	75,81	78,34	93,15	164,84

Graf.3. Struktura desetgodišnjeg prosjeka rezultata žetve žitarica

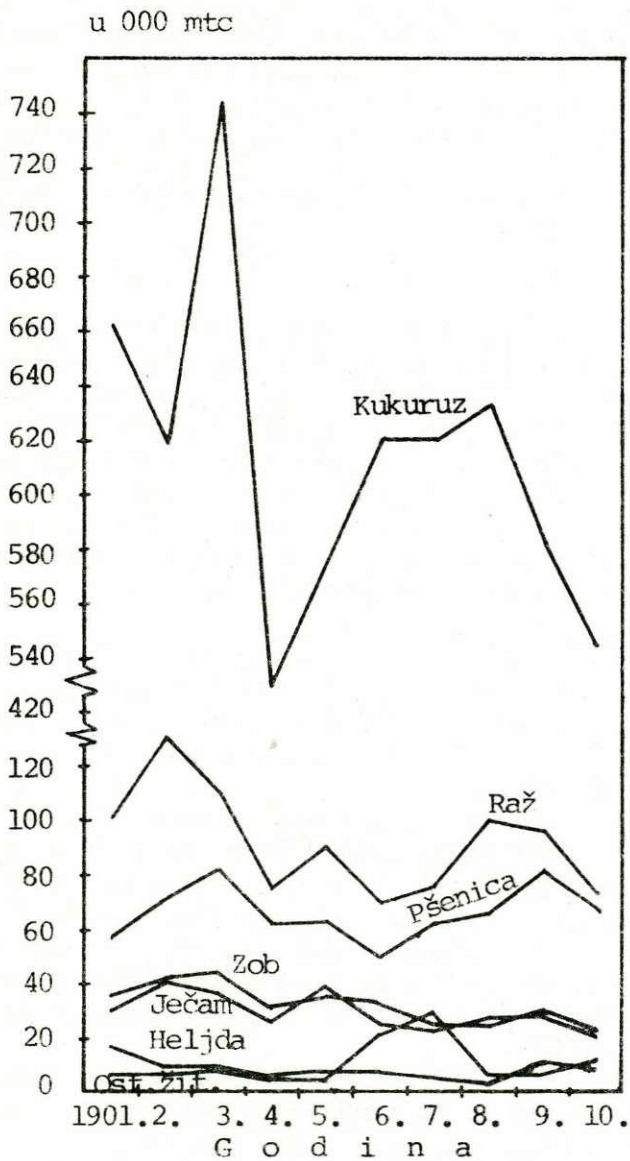
Kretanje ukupnog priroda žitarica po navedenim godinama bilo je veoma različito sa značajnim oscilacijama kod pojedinih vrsta žitarica (kukuruz, raž i pšenica), što i prikazuje grafikon 4. Razlog ovakvim oscilacijama vjerojatno se nalazio na strani klimatskih uvjeta, a donekle i na strani zemljišnih površina pod pojedinim kulturama. Tako npr. izvedena računica na osnovi ukupnog priroda i prosječnog priroda (tabela 6) pokazuje da je pod kukuruzom 1901.godine bilo posijano 83.855 jutara, a godine 1910. 75.950 jutara.

Prati li se prosječan prirod u mtc/pok²⁰⁾, uočljivo je da je naročito nizak prirod kod svih žitarica bio u godinama 1904, 1906. i 1910. Kod ozime pšenice najviši prosječni prirod (7,25 mtc/kj) bio je 1902.godine, a najniži (4,27 mtc/kj) 1906.godine. Najviši prosječni prirod jare pšenice zabilježen je 1902.godine (11,37 mtc/kj), a najniži 1910.godine (3,17 mtc/kj). 21) Kod kukuruza prosječni prirod neznatno je varirao po godinama s time da je najviši prosječan prirod ostvaren 1903.godine (9,07 mtc/kj), a najniži 1904. (5,34 mtc/kj). 22)

20) Od 1.1.1981.god. obavezno je u našoj zemlji koristiti kao mjernu jedinicu za masu kg, odnosno tonu. Ranije su se najčešće u poljoprivredi koristili metrički centi i kvintali.

21) Danas su se na području općine Varaždin prirod pšenice stabilizirali na razini od oko 2,5 t/ha. U razdoblju između 1971-1980.god. najviši postignuti prirod bili su 1980.god. 2,88 t/ha. Pri tom valja istaći da su prirod u organizacijama udruženog rada viši nego kod individualnih proizvođača. Organizacije udruženog rada u općini Varaždin ostvarile su najviše prirode pšenice 1971.god. (4,6 t/ha), a individualni proizvođači 1980.god. (2,84 t/ha) (SGOV-81, str. 85). Prosječni prinos po ha u SFRJ god. 1980. iznosio je 3,36 t (SGJ-81, str. 229).

22) U desetljeću 1971-1981.god. u općini Varaždin kukuruz se sijao na površinama od najmanje 6615 ha (1972.godine) do najviše 8960 ha (1980.godine). Kao i kod pšenice, i ovdje veliku većinu površina čine površine individualnih proizvođača. Prirod se kreću od 2,61 t/ha (1971) do 3,93 t/ha (1979). (SGOV-81, str. 85). Prosječni prinos kukuruza po ha u SFRJ 1980.god. težio je 4,22 t (SGJ-81, str. 229). Posve je sigurno da se prirod s početka 20. stoljeća i ...

Graf.4. Rezultati žetve žitarica Varaždinske županije

Tabela 6. Prosječan prirod u metričkim centima nekih žitarica
Županije Varaždin od 1901-1910. godine

Godina	Pšenica		Raž		Ječam		Kukuruz
	Ozima	Jara	Ozima	Jara	Ozima	Jara	
1901.	6,41	6,52	5,30	4,82	5,21	5,08	7,91
1902.	7,25	11,37	7,00	5,51	6,50	7,31	7,54
1903.	7,54	8,63	6,31	6,08	6,56	6,64	9,07
1904.	5,25	6,76	4,15	3,02	4,65	3,23	5,34
1905.	5,53	6,74	4,98	5,55	5,23	3,78	7,20
1906.	4,27	4,49	4,39	3,69	4,67	4,17	7,72
1907.	5,42	4,90	5,05	3,51	4,33	3,60	8,07
1908.	5,86	3,87	6,22	4,22	5,71	3,81	8,22
1909.	6,23	4,35	5,85	5,84	5,30	5,27	7,68
1910.	5,08	3,17	4,37	3,72	4,19	4,08	7,16

Promatra li se generalno uspjeh žetve žitarica preko iznijetih statističkih podataka, treba konstatirati da je u proizvodnji tako velikog broja žitarica izuzetno istaknuto mjesto imao kukuruz, pšenica i raž. Različiti klimatski uvjeti i manjkave agrotehničke mjere imali su u pojedinim godinama za posljedicu veoma niske prirode, što je svakako u prehranbenom smislu dovodilo Županiju Varaždin unutar Kraljevina u teškoće.

... današnji ne mogu valjano usporedjivati. Sjetimo se samo pojave hibridnog kukuruza, da o drugim suvremenim agrotehničkim mjerama i ne govorimo.

"Od 1950. godine u našu zemlju uvode se američki medjulinijski hibridi kukuruza". (Todorčić, I., Gražan R.: Specijalno ratarstvo, Školska knjiga, Zagreb, 1973, str. 69).

4.4. Uspjeh žetve i berbe sočivica, okopavina, trgovinskog i krmnog bilja 23)

Na području Županije Varaždin od 1901. do 1910. godine uzgajale su se sve vrste sočivica, okopavina, gotovo sve trgovinsko i krmno bilje, što je i vidljivo iz raspoloživih statističkih godišnjaka toga doba. Među sočivicama najzastupljenije su bile: grah, bob, zečak i leća. Od okopavina uzgajao se krumpir, krmna blitva, bijela repa, šećerna repa, mrkva, koraba, kupus, luk, buča, i interesantno je napomenuti da su se u pojedinim godinama uzgajale čak dinje i lubenice. Kod trgovinskih bilja uzgajana je repica (ozima i jara), lan (ozimi i jari), konoplja, hemlj, mak, cikorija, a u godinama 1909. i 1910. čak i duhan. Od krmnog bilja uzgajana je djetelina, lucerna, grahorica (ozima i jara), grahorka, žitarice za zelenu krmu, a u godinama 1903. i 1909. i muhar. Jedan dio površina Varaždinske županije nalazio se pod livadama, pašnjacima i zelenom ugaru, te se u spomenutom periodu pojavljuje i dosta značajan prirod sijena.

Najtipičniji predstavnici u žetvi sočivica bili su grah i bob. Veoma visoki ukupni prirodni graha, a i boba, govore o zastupljenosti ovih sočivica u prehrani ljudi toga doba. Nešto manju značajnost imali su leća i zečak. 24) Ukupnu produkciju sočivica prikazuje tabela 7. iz koje je vidljivo da je najveća produkcija graha bila u 1909. godini (224.443 mtc), a najmanja u 1907. godini (107.465 mtc). 25) Kod produkcije boba najveći rezultati žetve postignuti su 1910. god. (16.479 mtc), a najniži 1901. godine (6.266 mtc).

23) Starija je statistika upotrebljavala naziv "trgovinsko bilje", iako on nije naj sretnije odabran. Danas se koristi naziv industrijsko bilje. No, ni on nije najprikladniji za povijesna promatranja jer odražava današnje stanje prerade tih biljaka. Lan, konoplja, dobrim dijelom duhan i buhač sve do najnovijeg doba nisu se kod nas industrijski preradjivali. Oni su bili predmet kućne, kasnije zanatske radinosti. (Stipetić, V.: Kretanje i tendencije u razvitku poljoprivredne proizvodnje, str. 57-58).

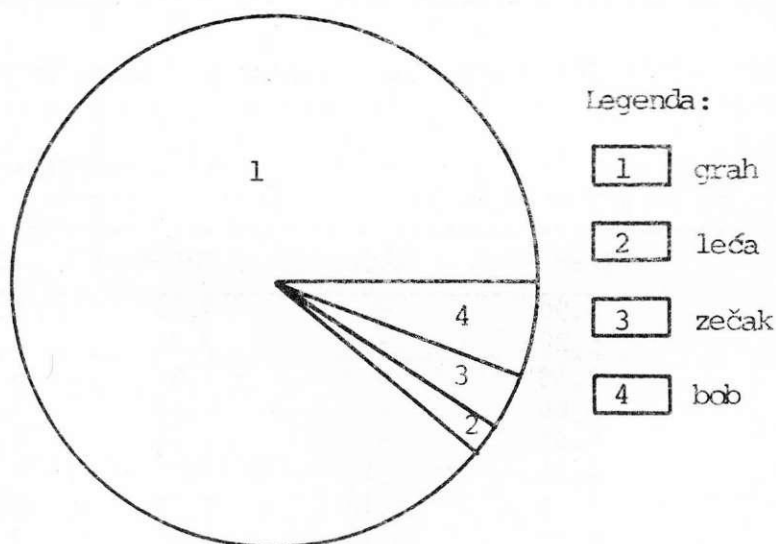
24) Osim za prehranu ljudi i ishranu stoke, njihova važnost nije bila zanemarena s agrotehničkog stajališta s obzirom na nedovoljnu gnojidbu tla toga vremena i sposobnost mahunarki da uzimaju elementarni dušik iz zraka.

25) Grah je sijan kao glavni usjev, ali i kao međjusjev. Znatno veće površine zauzimao je kao međjusjev.

Tabela 7. Rezultati žetve sočivica Varaždinske županije od
1901-1910. godine u metričkim centima

Godina	Grah	Leća	Zečak	Bob
1901.	162.978	2.162	1.489	6.266
1902.	145.562	4.580	2.147	6.562
1903.	163.023	735	2.268	6.827
1904.	129.581	1.566	3.794	6.479
1905.	130.296	1.148	2.740	7.441
1906.	130.191	825	3.999	7.400
1907.	107.465	1.081	3.833	7.323
1908.	141.324	4.398	16.151	9.757
1909.	224.443	8.540	5.857	13.754
1910.	123.683	2.967	11.294	16.479

Strukturu uspjeha žetve sočivica prikazuje grafikon 5. u kojem
su prikazani 10-godišnji prosjeci žetve svih navedenih sočivica.

Graf 5. Struktura desetgodišnjeg prosjeka
rezultata žetve sočivica

Promatra li se uspjeh žetve sočivica preko lančanih indeksa (tabela 8), uočljivo je da iz godine u godinu promatranog razdoblja rezultati variraju, čemu su vjerojatno razlozi klimatski uvjeti, agrotehničke mjere kao i zasijane površine sočivicama.

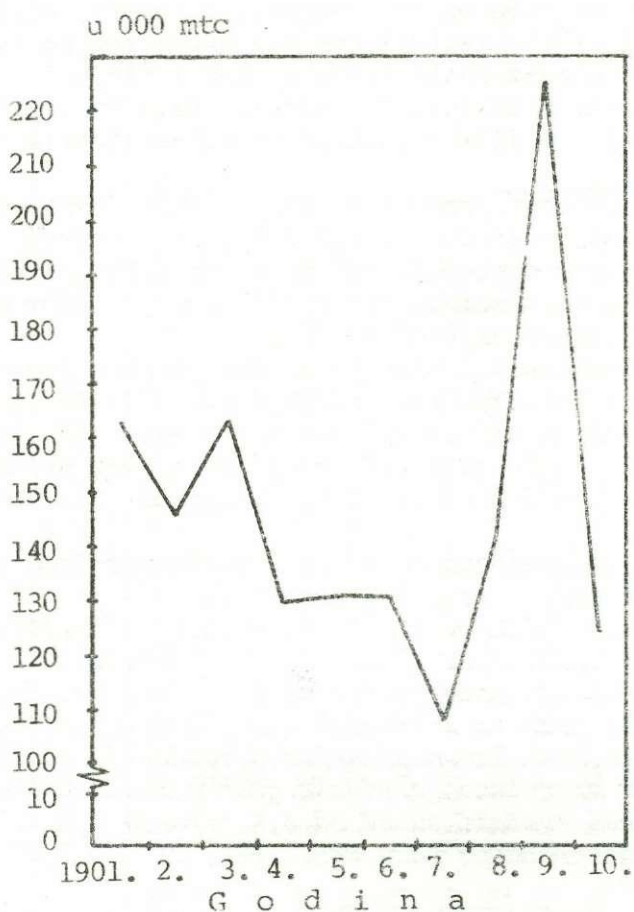
Tabela 8. Lančani indeksi rezultata žetve sočivica Varaždinske županije od 1901-1910. godine.

Godina	Grah	Leća	Zečak	Bob
1901.	-	-	-	-
1902.	89,31	211,84	144,19	104,72
1903.	112,00	16,05	105,64	104,04
1904.	79,49	213,06	167,28	94,90
1905.	100,55	73,31	72,22	114,85
1906.	99,92	71,86	145,95	99,45
1907.	82,54	131,03	95,85	98,96
1908.	131,51	406,85	421,37	133,24
1909.	158,81	194,18	36,26	140,97
1910.	55,11	34,74	192,83	119,81

Oscilacije ukupne žetve graha po godinama prikazane su na grafikonu 6.

Tabela 9. Prosječni prirod u metričkim centima po jutru sočivica Varaždinske županije od 1901-1910. godine

Godina	Grah	Leća	Zečak	Bob
1901.	6,90	-	4,38	5,83
1902.	5,28	-	3,81	4,11
1903.	2,39	-	2,61	5,14
1904.	3,68	-	2,56	3,26
1905.	5,09	-	2,88	4,16
1906.	6,11	2,62	5,10	5,35
1907.	5,55	2,14	5,18	5,54
1908.	4,27	3,34	6,71	3,43
1909.	5,44	4,85	3,63	4,04
1910.	4,92	3,24	4,90	5,33

Graf 6. Rezultati žetve graha

U pogledu prosječnog priroda u metričkim centima po jutru mogu se, na osnovi tabele 9, uočiti dosta značajna odstupanja i po pojedinim sočivicama i po pojedinim godinama. Od 1901. do 1905. godine u korištenim izvorima ne postoje podaci o prosječnom prirodu leće. 26)

Što se tiče okopavine može se reći da su u ratarskoj produkciji Županije Varaždin bile zastupljene sve okopavine pa su se tako u pojedinim godinama mogle susresti čak i dinje i lubenice. Prema raspoloživim statističkim podacima najviše je bio zastupljen krumpir, 27) bijela repa, kupus i buče. (tabela 10).

26) Naši prosječni prirodni graha u čistoj kulturi iznose danas oko 1 t/ha, a u međjuusjevu oko 0,2 t/ha. Takvi prirodni graha i u jednom i u drugom slučaju zaista su mali. Valja istaći da su prinosi graha kao međjuusjeva opali širenjem hibridnog kukuruza čija je gustoća sjetve velika.

Usporedbe radi iznosimo i neke prosječne prirodne graha po hektaru u općini Varaždin za razdoblje od 1971-1980. god. Tako je prirod graha manji po hektaru u tom razdoblju nego u razdoblju od 1901-1910. godine. Najmanji prosječni prirod zabilježen je 1974. godine od 0,081 t, a najveći 1980. godine 0,36 t/ha.

Osim graha kao međjuusjeva sijan je u nekim godinama grah za zrno kao glavni usjev. Prosječni prirod iznosio je: 1972. god. 0,48 t/ha, 1974. god. 0,35 t/ha, 1978. god. 1,21 t/ha, 1979. god. 0,12 t/ha i 1980. god. 1,64 t/ha. (SGOV-81, str. 85).

U navedenom razdoblju poljoprivredne organizacije udruženog rada nisu sijale grah za zrno (grah kao glavni usjev) i, što je posve razumljivo, grah kao međjuusjev. U razdoblju od 1971-1980. god. ove su organizacije sijale grah mahunar. Dobiveni prosječni prinosi kretali su se od 3,6 t/ha do 6,0 t/ha. Prosječni prinos graha po ha u SFRJ 1980. bio je 1,02 t. (SGJ-81, str. 230).

27) Krumpir je na području Hrvatske nova kultura. On se počinje širiti tek u drugoj polovici 18. stoljeća. Graničari su 1760. godine donijeli sa sobom male količine krumpira iz Češke (Stipetić, V.: op. cit, str. 62). U Varaždinskoj županiji krumpir je zauzimao važnije mjesto u gospodarstvima zapadnijih dijelova (kotarevi Ivanec, Pregrada i Krapina).

Tabela 10. Rezultati berbe okopavine Varaždinske županije od 1901-1910. godine u metričkim centima

Godina	Krumpir	Krmna biljva	Bijela repa	Biljva slado- rača	Mrkva	Koraba	Kupus	Luk	Buče	Dinje i lu- benice
1901.	798.528	38.760	197.835	12.930	7.202	1.880	106.885	11.035	847.824	-
1902.	640.497	35.982	210.172	18.265	5.093	3.572	79.285	18.128	692.057	15
1903.	775.576	44.218	440.780	18.495	9.533	2.290	94.602	13.320	1209.770	80
1904.	520.423	13.820	87.424	8.924	4.281	219	33.696	4.696	465.883	5
1905.	654.480	22.838	195.243	9.850	7.223	610	56.730	10.408	809.568	-
1906.	669.730	27.792	193.338	9.974	5.925	1.240	56.472	6.836	912.208	5
1907.	942.990	38.840	95.537	21.490	13.184	3.175	143.185	3.702	925.231	90
1908.	713.650	102.100	31.050	19.620	11.440	3.200	110.170	6.820	1036.860	260
1909.	700.871	54.509	356.457	21.385	19.213	4.406	163.033	2.781	1140.680	60
1910.	769.746	40.560	228.610	23.633	32.638	4.365	188.510	3.980	1285.759	800

Kero K., Redjep M., Žugaj M.,
Bojanić M. Ratarska proizvodnja
Županije Varaždin

Zbornik radova (1982), 6

Najveći ukupni prirod krumpira bio je godine 1907. (942.990 mtc), a najmanji 1904. godine (520.423 mtc). Kod ukupnog prirodnog kupusa najznačajniji rezultat bio je 1910. godine (188.510 mtc), a najslabiji 1904. godine (33.696 mtc). Najveći prirod buča zabilježen je 1910. godine (1.285.759 mtc), a najslabiji 1904. godine (465.883 mtc). Ovakvi rezultati berbe buča upućuju na značajnost ove kulture. Uzme li se u obzir da se ova kultura javlja kao uzgredna, nije teško zaključiti kolika je bila njezina važnost u ishrani stoke, te u preradi njezina sjemena u ulje (primarna prerada i industrijska prerada). Prosječni prirod nekih okopavina u mtc po jutru predočeni su u tabeli 11. (28)

Tabela 11. Prosječan prirod nekih okopavina u mtc/kj

Godi	Krumpir	Mrkva	Kupus	Luk	Buče
1901.	30,58	36,64	47,34	24,51	12,50
1902.	23,32	11,38	32,28	23,52	10,45
1903.	27,71	37,38	40,69	28,76	60,00
1904.	15,40	18,43	13,80	9,08	7,11
1905.	22,25	27,63	22,77	16,81	11,51
1906.	36,84	20,00	25,22	25,29	38,06
1907.	55,05	50,57	75,97	31,70	47,97
1908.	50,70	56,63	63,62	35,89	40,00
1909.	36,88	64,91	81,03	16,80	56,17
1910.	41,59	74,52	83,93	27,39	87,14

28) U suvremenom tehnološkom procesu prirodni krumpir iznose oko 30 t/ha. Prosječni prirod krumpira na području općine Varaždin u razdoblju od 1971-1980. godine kretao se najmanje 9,0 t/ha (1972. god.) do najviše 14,01 t/ha (1979. god.). Kod toga su to zapravo prinosi individualnih proizvođača jer organizacije udruženog rada nisu praktički u spomenutom razdoblju sadile krumpir. (SGOV-81, str. 85).

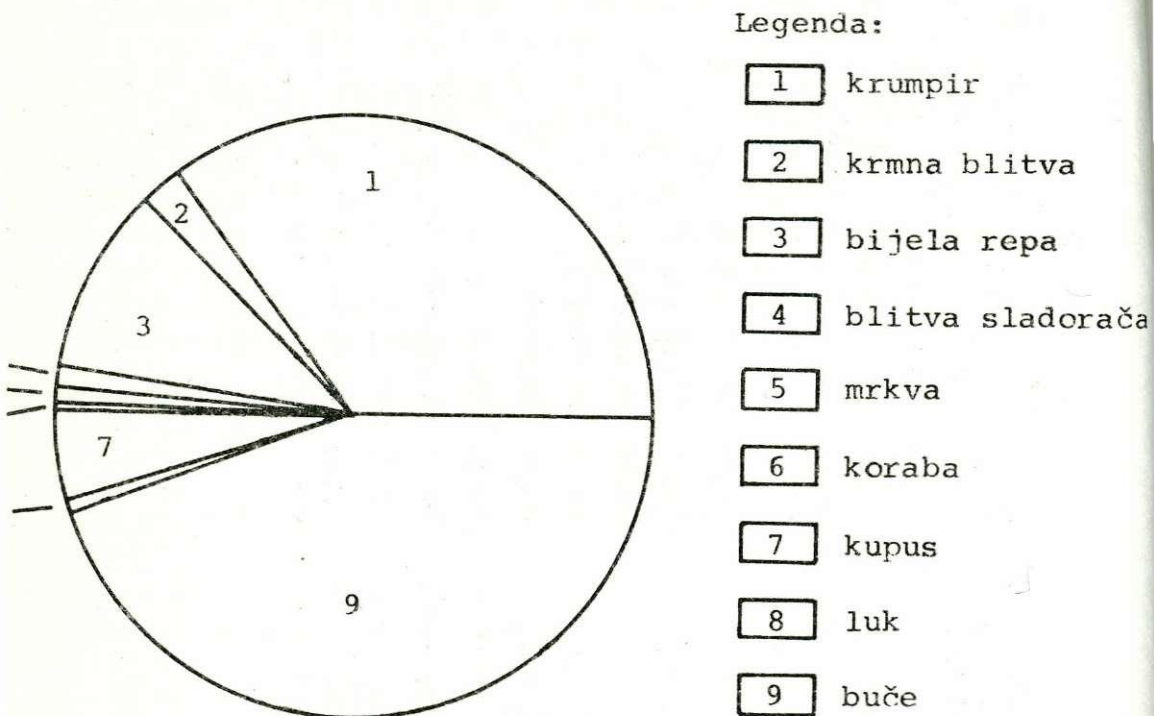
Prosječni prinos krumpira po ha u SFRJ godine 1980. iznosio je 8,4 t. (SGJ-81, str. 230).

Za ukupne prirode okopavina izračunati su lančani indeksi i uneseni u tabelu 12.

Na grafikonu 7. data je struktura prosječnih 10-godišnjih ukupnih priroda okopavina iz tabele 10. Ovaj grafikon veoma ilustrativno pokazuje da su u strukturi okopavina promatranog razdoblja najznačajnije mjesta u županiji zauzimali krumpir i buče.

Tabela 12. Lančani indeksi rezultata žetve okopavina Varaždinske županije od 1901-1910.godine

Godina	Krum- pir	Krmna biljva	Bijela repa	Biljva slado- rača	Mrkva	Koraba	Kupus	Luk	Buče
1901.	-	-	-	-	-	-	-	-	-
1902.	80,21	92,83	106,24	141,26	70,72	190,00	74,18	164,28	105,22
1903.	121,09	122,89	209,72	101,26	187,18	66,11	119,19	73,48	135,62
1904.	67,10	31,25	19,83	48,25	44,91	9,56	35,62	35,26	38,51
1905.	125,76	165,25	223,33	110,38	168,72	278,54	168,36	221,64	173,77
1906.	102,33	121,69	99,02	101,26	82,03	203,28	99,55	65,68	112,68
1907.	140,80	139,75	49,41	215,46	222,51	256,05	253,55	54,15	101,43
1908.	75,68	262,87	32,50	91,30	86,77	100,79	76,94	184,02	112,06
1909.	98,21	53,39	1148,01	109,00	167,95	137,69	147,98	40,78	110,01
1910.	109,83	74,41	64,13	110,51	169,87	99,07	115,63	143,11	112,72

Graf.7. Struktura rezultata žetve okopavina
Varaždinske županije od 1901-1910.god.

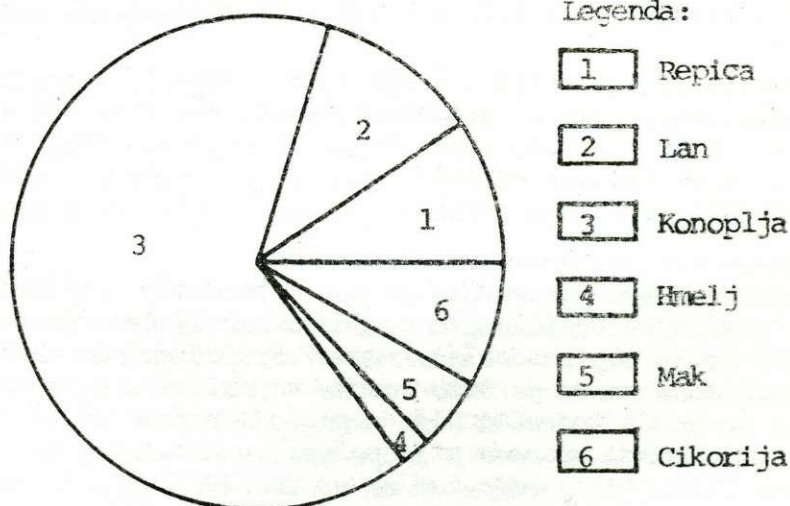
NAPOMENA: Dinje i lubenice u strukturi kruga zauzimaju samo 0,029°. Zbog tako male značajnosti nisu ucrtane u krugu.

Ukupnu produkciju trgovinskog bilja karakterizira proizvodnja konoplje, lana i repice (ozime i jare). Osim ovih kultura u županiji Varaždin uzgajao se hmelj, mak, cikorija, a godine 1909. i 1910. čak i duhan (tabela 13).

U ukupnom 10-godišnjem prirodnu prikazanom na grafikonu 8 najznačajnije mjesto zauzima konoplja koja se u to vrijeme naveliko koristi u domaćoj preradi vlakana,

Tabela 13. Rezultati žetve trgovinskog bilja Varaždinske županije od 1901-1910.godine u metričkim centima

Godina	Repica	Lan	Kono- plja	Duhan	Hmelj	Mak	Cikorija
1901.	1.486	1.639	9.903	-	102	114	2.850
1902.	2.668	1.376	9.128	-	542	159	3.180
1903.	1.830	1.995	8.709	-	242	233	4.470
1904.	1.778	1.533	9.345	-	144	140	507
1905.	740	1.652	12.485	-	163	69	1.600
1906.	1.641	1.369	14.998	-	236	174	535
1907.	1.710	1.606	10.941	-	774	488	170
1908.	1.157	6.755	31.204	-	368	71	900
1909.	3.788	1.813	19.857	60	387	7.341	1.350
1910.	2.713	2.323	9.702	10	234	118	1.200

Graf.8.Struktura desetgodišnjeg prosjeka
proizvodnje trgovinskog bilja

Promatra li se uspjeh žetve trgovinskog bilja po pojedinim godinama navedenog perioda preko lančanih indeksa (tabela 14), može se uočiti veoma različito kretanje ukupnog prihoda. To je naročito uočljivo kod repice, 29) lana i konoplje, 30)

Tabela 14. Lančani indeksi rezultata žetve trgovinskog bilja
Varaždinske županije

Godina	Repica	Lan	Konoplja	Hmelj	Mak	Cikorija
1901.	-	-	-	-	-	-
1902.	179,54	83,95	92,17	531,37	139,47	111,58
1903.	68,59	144,99	95,41	44,65	146,54	140,57
1904.	97,16	76,84	107,30	59,50	60,09	11,34
1905.	41,62	107,76	133,60	113,19	49,29	315,58
1906.	221,76	82,87	115,39	144,79	252,17	33,44
1907.	104,20	117,31	72,95	327,97	280,46	31,78
1908.	67,66	420,61	285,20	47,55	14,55	529,41
1909.	327,40	26,81	63,64	105,16	10339,44	150,00
1910.	71,62	128,13	48,86	60,47	1,61	88,89

Proizvodnju krmnog bilja u promatranom razdoblju karakteriziraju: djetelina, lucerna, grahorica, grahorka, žitarice sijane za zelenu krmu i ostalo krmno bilje. U godinama 1903, 1908, 1909. i 1910. javljao se kao krmno bilje i muhar. U tabeli 15. najznačajnije mjesto u strukturi ukupne proizvodnje zauzima

29) *Uljana repica* pokazivala je u tom razdoblju prilično nestalno kretanje. Uostalom, ta značajka zabilježena je i u godinama prije tog razdoblja. Prema V. Stipetiću ovo nestalno kretanje čini se da je bilo vezano na politiku pojedinih domaćih ugarskih tvornica ulja u pogledu rajona opskrbe. "Jači razvoj domaće prerade ulja počinje u Hrvatskoj tek za vrijeme I. svjetskog rata kad se osniva (1917) prva Zagrebačka tvornica ulja". (Stipetić, V.; op. cit., str. 59).

30) U desetljeću 1971-1980. god. lan i konoplja na području Varaždina nisu uopće sijani. Iako su to naše najvažnije predivne biljke, površine se pod ovim kulturama u SFRJ naglo smanjuju. Treba kazati da su to bile dvije izrazite biljke domaće prerade, lan se tako tek nakon Oslobođenja počeo u Hrvatskoj prerađivati tvornički.

djetelina. Važno mjesto u proizvodnji krmnog bilja zauzimala je lucerna, grahorica i žitarice za zelenu krmu. Produkcija djeteline, lucerne i grahorice kao najvažnijih krmnih kultura prikazana je na grafikonu 9. Iz kojeg je primjetna značajna oscilacija u ukupnom prirodnu djeteline po godinama promatranog perioda. 31)

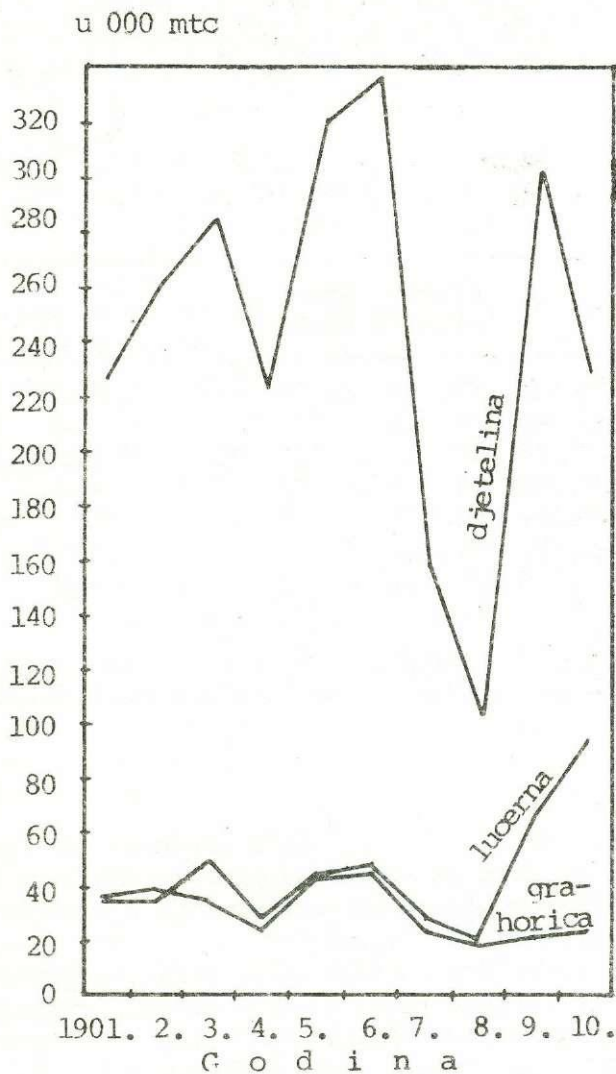
Tabela 15. Rezultati žetve krmnog bilja Varaždinske županije od 1901-1910. godine u metričkim centama

Godina	Djetelina	Lucerna	Grahorica	Grahorica	Muhar	Žitarice za zelenu krmu	Ostalo krmno bilje
1901.	225.966	35.392	36.192	2.575	-	29.450	2.760
1902.	261.454	35.949	39.385	2.041	-	47.098	1.836
1903.	284.595	50.234	35.829	7.090	420	50.602	2.160
1904.	223.036	28.790	24.926	2.482	-	5.634	585
1905.	320.434	42.886	42.955	2.295	-	20.160	2.320
1906.	337.619	48.687	46.264	2.928	-	10.478	196
1907.	159.993	29.814	24.785	4.738	-	2.697	965
1908.	104.529	21.471	20.205	1.517	144	-	-
1909.	305.232	67.045	22.860	624	231	-	-
1910.	225.858	95.544	25.782	8.254	16	20.812	11.410

31) Napominjemo da je Varaždinska županija prednjačila u proizvodnji krmnog bilja. Krma se uzgajala kako na umjetnim tako i na prirodnim livadama. Današnja proizvodnja djeteline i lucerne u općini Varaždin je sljedeća:

- djetelina je u razdoblju od 1971-1980. godine zauzimala površine od 722 ha (1980. godine) do 846 ha (1977. godine) s prosječnim prirodnima od najmanje 4,08 t/ha (1971. godine) do najviše 5,41 t/ha (1979. i 1980. godine).
- lucerna je u analiziranom razdoblju pokrivala površine od 334 ha (1971. god.) do 441 ha (1977. god.) s prosječnim prirodnima od 4,27 t/ha (1971. god.) do 6,01 t/ha (1974. godine). SGOV-81, str. 83. i 85).

Na ovom mjestu još jedanput upozoravamo na različite mjerne jedinice. Ranije su se koristile najčešće mtc, odnosno q. Sada treba prikazivati u kg, odnosno tonama.

Graf.9. Rezultati žetve djeteline, lucerne i grahorice

Lančani indeksi uspjeha žetve krmnog bilja dati u tabeli 16, pokazuju značajna odstupanja rezultata žetve po pojedinim godinama i za pojedine kulture.

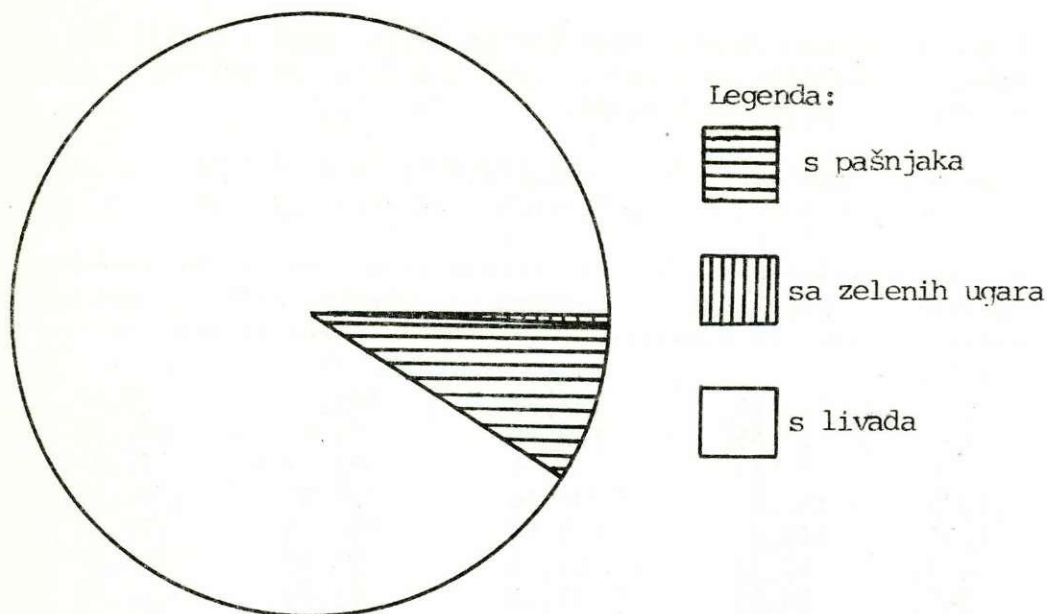
Tabela 16. Lančani indeksi rezultata žetve djeteline, lucerne, grahorice i grahorke Varaždinske županije

Godina	Djetelina	Lucerna	Grahorica	Grahorka
1901.	-	-	-	-
1902.	115,71	101,57	108,82	79,26
1903.	108,85	139,46	90,97	347,38
1904.	78,37	57,31	69,57	35,01
1905.	143,67	148,96	172,33	92,47
1906.	105,36	113,53	107,70	127,58
1907.	47,39	61,24	53,57	161,82
1908.	65,33	72,02	81,52	32,02
1909.	292,01	312,26	113,14	41,13
1910.	74,00	142,51	112,78	1322,76

U statističkim izvorima posebno je registriran prirod sijena s livada, pašnjaka i zelenih ugara. Najveći prirod sijena u promatranom razdoblju potjecao je s livada, dok je najmanji prirod bio sa zelenih ugara (tabela 17), što naročito dobro ilustrira i grafikon 10 na kojem je data struktura 10-godišnjeg prosjeka priroda sijena Varaždinske županije.

Tabela 17. Prirod sijena Varaždinske županije od 1901-1910. godine u metričkim centima

Godina	\$ livada	\$ pašnjaka	\$a zelenih ugara
1901.	1,395,372	170,841	7,328
1902.	1,753,215	179,269	7,831
1903.	1,946,722	166,758	9,572
1904.	1,350,582	114,841	3,831
1905.	1,744,244	160,093	3,971
1906.	1,790,990	155,146	7,434
1907.	1,554,341	136,893	5,552
1908.	736,126	118,230	5,325
1909.	1,178,716	104,153	3,454
1910.	1,531,988	80,744	2,793

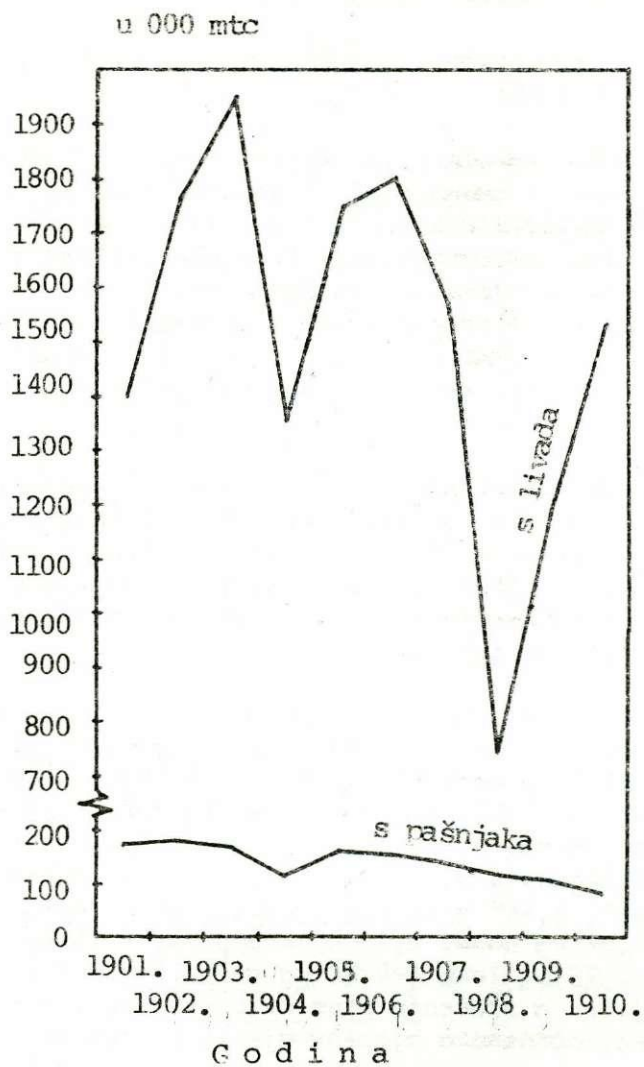
Graf.10. Struktura desetgodišnjeg prosjeka prirodna sijena

Prirodna sijena u mtc s livada i pašnjaka prikazana je po godinama promatranog razdoblja na grafikonu 11. na kojem je uočljiv visok ukupni prirodni prirodni prirad s livada kao i veoma značajan pad tog prirada u 1908. godini.

Kretanje ukupnog prirada sijena po godinama, gledano preko lančanih indeksa, prikazuje tabela 18.

Tabela 18. Lančani indeksi prirodna sijena Varaždinske županije

Godina	S livada	S pašnjaka	Sa zelenih ugara
1901.	-	-	-
1902.	125,64	104,93	106,86
1903.	111,04	93,02	122,23
1904.	69,38	68,87	40,02
1905.	129,15	139,40	103,65
1906.	102,68	96,91	187,21
1907.	86,79	88,23	74,68
1908.	47,36	86,37	95,91
1909.	160,12	88,09	64,86
1910.	129,97	77,52	80,86

Graf.11. Prirod sijena Varaždinske županije

5. VRIJEDNOSNI POKAZATELJI RATARSKE PRODUKCIJE

5.1. Vrijednosni pokazatelji ratarske produkcije Županije Varaždin

Praćenje vrijednosnih pokazatelja uspjeha žetve i berbe ratarskih kultura u Županiji omogućavaju statistički podaci preko prosječnih cijena pojedinih kultura i sumarni vrijednosni pokazatelji za pojedine vrste kultura. Prosječne cijene date su po mtc u krunama za sve do sada iznijete ratarske kulture, i to za mjesec kolovoz i listopad svake promatrane godine. S obzirom na veoma velik broj kultura u tabeli 19, predočene su prosječne cijene samo za neke, i to najznačajnije ratarske kulture.

Interesantno je, na osnovi prosječnih cijena iz tabele 19, uočiti da je cijena pšenice (ozime i jare) kroz čitav period bila viša od cijene kukuruza. Po visini cijena naročito se ističe 1904. godina kao i 1909. godina. U ovim godinama prosječne cijene gotovo svih ratarskih kultura relativno znatno su nadmašile cijene u ostalim godinama.

Promatranjem prosječnih cijena pojedinih kultura može se na primjer konstatirati da je 1901. godine za 1 kg ozime pšenice moguće bilo dobiti 1,19 kg raži (ozime), 1,35 kg ozimog ječma, 1,34 kg kukuruza, 1,23 kg graha, 1,67 kg boba, 3,15 kg krumpira, 3,77 kg mrkve, 2,94 kg kupusa, 0,77 kg luka i 14,29 kg buča. Ili, 1910. godine za 1 kg pšenice (ozime) dobilo se 1,33 kg ozime raži, 1,44 kg ozimog ječma, 1,34 kg kukuruza, 1,16 kg graha, 2,02 kg boba, 2,30 kg krumpira, 3,25 kg mrkve, 2,68 kg kupusa, 0,79 kg luka i 4,28 kg buča. Sve ovo iznijeto upućuje na zaključak o značenju pšenice u strukturi sjetve ratarskih kultura, odnosno o njezinu mjestu u prehrani stanovništva.

Ukupnu vrijednost ratarske produkcije Županije moguće je pratiti preko podataka tabele 20. iz kojih je očito da u strukturi ukupne vrijednosti za sve navedene godine žitarice zauzimaju prioritetno mjesto. Nadalje, veoma značajno mjesto imaju okopavine i sočivice. Interesantno je uočiti da je vrijednost sije-
na bila veoma značajna u odnosu na ukupnu vrijednost ratarske produkcije. Uzme li se u obzir vrijednost krmnog bilja i sije-

Tabela 19. Prosječne cijene mtc u krunama nekih ratarskih kultura Varaždinske županije za kolovoz i listopad od 1901-1910. godine

Godina	Pšenica		Raž		Ječam		Kuku- ruz	Grah	Bob	Krum- pir	Mr- kva	Ku- pus	Luk	Buča
	Ozima	Jara	Ozima	Jara	Ozimi	Jari								
1901.	14,72	14,22	12,40	12,20	10,94	11,40	11,01	11,95	8,80	4,67	3,90	5,01	19,20	1,03
1902.	13,79	13,91	11,35	11,94	10,94	10,39	8,76	12,95	8,40	4,55	3,00	4,29	23,80	1,20
1903.	14,36	14,63	11,79	11,98	10,76	11,08	12,50	15,55	8,90	4,28	5,17	3,42	28,91	1,00
1904.	19,91	19,50	15,20	15,78	12,42	12,51	14,58	18,23	9,32	5,02	3,65	9,90	23,37	1,73
1905.	14,36	14,86	12,43	12,38	10,45	10,94	13,51	22,48	13,45	6,00	4,16	5,13	16,99	1,16
1906.	14,07	14,13	12,00	12,01	11,36	11,04	11,59	11,53	10,00	4,65	4,77	5,64	8,73	1,07
1907.	20,22	19,80	15,98	15,34	13,62	12,72	14,09	15,67	10,00	4,28	4,37	8,19	12,92	2,72
1908.	21,18	21,36	17,85	17,89	15,56	14,81	14,00	16,47	10,00	5,72	4,54	8,00	18,37	1,15
1909.	24,90	24,38	18,25	17,58	14,43	14,74	11,48	18,84	10,13	4,94	3,00	4,34	14,61	3,84
1910.	17,87	18,75	13,44	13,01	12,39	13,18	13,29	15,45	8,86	7,77	5,50	6,68	22,52	4,18

Kero K., Redjep M., Žugaj M.,
Bojanić M. Ratarska proizvodnja
Županije Varaždinske

Zbornik radova (1982), 6

na, može se reći da je produkcija ovih kultura stvarala preduvjete za razvoj značajne stočarske proizvodnje.

Tabela 20. Vrijednost ratarske produkcije Županije Varaždin od 1901. do 1910. godine u krunama

Godina	Žitarice	Sočivice	Okopavine	Trgovinsko bilje	Krmno bilje	Sijeno	Ukupno
1901.	10.458	2.079	5.910	751	1.982	9.411	30.591
1902.	11.028	2.048	5.014	831	1.315	6.173	26.400
1903.	12.699	2.580	5.868	946	1.625	8.341	32.059
1904.	12.247	2.224	4.198	914	1.723	9.060	30.386
1905.	13.457	2.949	4.836	817	2.194	9.624	33.877
1906.	12.546	2.331	5.135	1.171	2.444	9.910	33.537
1907.	16.611	1.877	8.640	1.029	1.625	9.487	39.269
1908.	18.549	2.854	6.868	2.523	1.211	6.018	38.021
1909.	16.696	4.605	10.689	1.867	2.433	6.948	43.238
1910.	16.608	2.415	13.776	973	2.471	8.063	44.306

5.2. Usporedba vrijednosnih pokazatelja ratarske produkcije Županije Varaždin s Kraljevinama Hrvatskom i Slavonijom

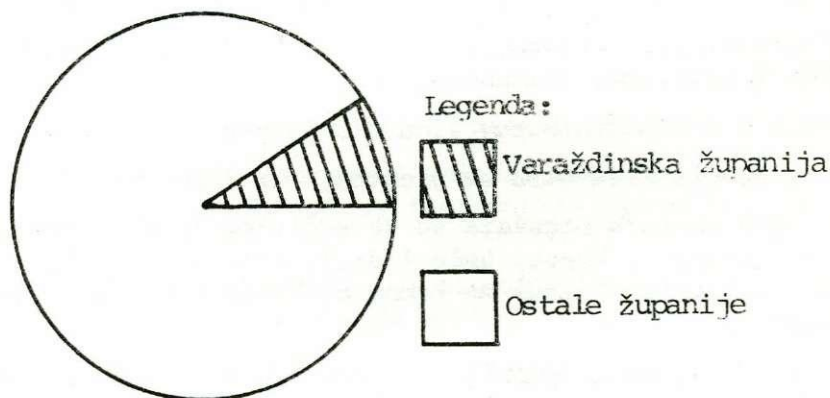
Ocjenu mjesta i uloge ratarske produkcije Županije moguće je izvesti usporedbom vrijednosnih pokazatelja po pojedinim kulturama i godinama (tabela 21). Učešće vrijednosti ratarske produkcije Županije Varaždin u ukupnoj vrijednosti Kraljevina kretalo se od 7,78% godine 1908. do 10,40% godine 1905. Kod svih ostalih godina ovo učešće je iznad 9% s tim da je godine 1907. Županija po vrijednosti ratarske produkcije činila 8,27% ukupne vrijednosti ove produkcije u Kraljevinama.

Ako spomenemo da je učešće poljoprivrednog stanovništva Županije u ukupnom poljoprivrednom stanovništvu Hrvatske i Slavonije 12,82%, a učešće poljoprivrednih površina u ukupnim poljoprivrednim površinama 8,2%, onda po ovim pokazateljima zaključujemo da se radilo o ekstenzivnom tipu poljoprivredne proizvodnje, što se uostalom na osnovi iznijetog moglo i očekivati.

Tabela 21. Vrijednost ratarske produkcije u Kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji od 1901-1910.godine u 1000 kruna

Godina	Žita- rice	Soči- vice	Okopa- vine	Trgo- vinsko bilje	Krmno bilje	Sljensko	Ukupno	% uče- šća Župan. Varaž.
1901.	124.790	14.884	41.047	11.645	17.255	100788	310409	9,86
1902.	117.867	11.438	36.818	13.377	16.203	87226	282929	9,33
1903.	151.552	17.675	45.584	17.933	16.314	90267	339325	9,45
1904.	158.924	11.984	32.821	12.159	15.839	87265	318992	9,53
1905.	180.147	18.158	35.194	13.035	15.969	90336	325839	10,40
1906.	162.269	16.451	36.034	19.886	20.363	103692	358755	9,35
1907.	199.322	12.300	90.375	14.935	22.526	135462	474920	8,27
1908.	256.512	13.857	42.295	27.380	16.827	101563	488434	7,78
1909.	270.036	15.914	64.077	9.536	18.192	96783	474538	9,11
1910.	228.000	14.332	103.935	7.965	21.390	99403	475025	9,33

Na grafikonu 12. data je struktura vrijednosti ratarske produkcije Kraljevina i Županije na osnovi 10-godišnjeg prosjeka.

Graf.12. Struktura vrijednosti ratarske produkcije

6. ZAKLJUČNE NAPOMENE

Prva ocjena nivoa razvoja gospodarstva Varaždinske županije prema strukturi zaposlenosti stanovništva ukazuje da je u razdoblju od 1901-1910. godine u Varaždinskoj županiji dominiralo poljoprivredno stanovništvo, kako u ukupnom tako i u aktivnom stanovništvu, preko 90% i u jednom i u drugom odnosu.

Posjedovna struktura ukazuje na dominirajuću zastupljenost sitnih i malih posjeda koji su činili 96% ukupnog broja gospodarstava, a imali su nešto preko 51% ukupnih poljoprivrednih površina. Uz to i neraščišćenost odnosa u poljoprivrednoj proizvodnji uvjetovala je zaostajanje te grane. Vanpoljoprivredna proizvodnja uslijed usitnjenosti i slabosti, kao i slabosti bankarskog i trgovačkog kapitala, nije na ovom području mogla odigrati neku značajniju ulogu u razvoju i transformaciji narodnog gospodarstva.

Početak 20. stoljeća ratarska proizvodnja bila je najznačajnija grana u strukturi poljoprivredne proizvodnje. Spomenuti izvori omogućili su detaljan uvid i analizu čitavog niza značajki te grane poljoprivrede, iako su već navedeni neki zaključci, možemo ponovo podvući sljedeće:

- ukupna površina, produktivna i neproduktivna, nije u čitavom promatranom razdoblju doživjela neke značajnije promjene,
- u strukturi produktivnog tla dominirale su površine pod oranica i vrtovima, te šumama,
- najveći dio oraničnih površina bio je pod žitima,
- najznačajnija žita bila su pšenica, raž i kukuruz,
- od drugih kultura uzgajale su se sočivice (grah i dr.), okopavine (krumpir, kupus, buče i dr.), trgovinsko bilje (lan, konoplja, repica i dr.) te krmno bilje (djetelina, lucerna i ostalo),
- prinosi žita kao najvažnije ratarske kulture bili su vrlo niski (npr. kod pšenice 5-6 mtc/kj, kukuruza oko 7-8 mtc/kj) a kod ostalih ratarskih kultura situacija također nije bila ništa bolja, što je još jedna potvrda zaključka o niskom stupnju razvijenosti ove grane poljoprivrede.

Ekstenzivni tip poljoprivredne proizvodnje, opterećen uz to i zaostalim odnosima u proizvodnji, uvjetovao je niski nivo produktivnosti u ovoj grani privrede. Slaba razvijenost najvažnije grane upućuje na zaključak da se Varaždinska županija početkom 20. stoljeća mogla smatrati nerazvijenim područjem, što je uostalom vrijedilo i za čitavu Hrvatsku i Slavoniju.

L I T E R A T U R A

1. Bićanić, dr Rudolf: *Agrarna kriza u Hrvatskoj i Slavoniji 1873-1891*, Zagreb, 1937.
2. Despot, dr Miroslava: *Industrija građanske Hrvatske 1860-1873*, Institut za historiju radničkog pokreta, Zagreb, 1970.
3. Despot, dr Miroslava: *Industrija i trgovina građanske Hrvatske 1873-1880*, JAZU-Gradja za geografsku povijest Hrvatske-knjiga 18, Zagreb, 1979.
4. Galić, Ivan: *Problemi agrarne politike u Hrvatskoj i Slavoniji*, Zagreb, 1921.
5. Ibler, Janko: *Gospodarsko-šumarska jubilarna izložba Hrvatskoga slavenskoga gospodarskoga društva u Zagrebu 1891*, Zagreb, 1892.
6. Karaman, Igor: *Privreda i društvo Hrvatske u 19. stoljeću*, Institut za hrvatsku povijest, Školska knjiga, Zagreb, 1972.
7. Kautsky, Karl: *Agrarno pitanje*, Kultura, Beograd, 1953.
8. Kovačević, dr Ivan: *Ekonomski položaj radničke klase u Hrvatskoj i Slavoniji 1867-1914*, Institut za savremenu istoriju, Beograd, 1972.
9. Krestić, Vasilije: *Hrvatsko-ugarska nagodba 1868*, SANU-knjiga CDXXVIII odelenje društvenih nauka, knjiga 65, Beograd, 1965.
10. Lakatoš, Josip: *Narodna statistika*, Zagreb, 1914.
11. Marković, dr Petar: *Strukturne promene na selu kao rezultat ekonomskog razvitka u periodu od 1900-1960*, Zadružna knjiga, Beograd, 1963.

12. Matković, dr Petar: *Hrvatska i Slavonija u svojim fizičkim i duševnih odnošajih*, Zagreb, 1873.
13. Mirković, dr Mijo: *Ekonomska historija Jugoslavije*, Informator, Zagreb, 1968.
14. Redjep, mr Milivoj, Žugaj, dr Miroslav, Bojanić, dr Milorad, Kero, Krsto: *Značajke ratarske proizvodnje Varaždinske županije koncem 19. stoljeća*, Referat na skupu povodom 800-godišnjice Varaždin, Varaždin, 1981. (u štampi).
15. *Statistički godišnjak Kraljevina Hrvatske i Slavonije 1905*, Zagreb, 1913. Publikacija Kr.stat.ureda LIX.
16. *Statistički godišnjak Kraljevina Hrvatske i Slavonije 1906-1910*, Zagreb, 1917. Publikacija Kr.stat.ureda LXXII.
17. *Statistički godišnjak Jugoslavije*, Beograd, 1981.
18. *Statistički godišnjak općine Varaždin*, Varaždin, 1981.
19. Stipetić, dr Vladimir: *Kretanje i tendencije u razvitku poljoprivredne proizvodnje na području NR Hrvatske*, JAZU-Građja za gospodarsku povijest Hrvatske, knjiga 7, Zagreb, 1959.
20. Stipetić, dr Vlado: *Poljoprivreda i privredni razvoj*, Informator, Zagreb, 1969.
21. Stoisavljević, dr Bogdan: *Povijest sela Hrvatska-Slavonija-Dalmacija 1848-1918*, Prosvjeta, Zagreb, 1973.
22. Todorić, I., Gračan, R.: *Specijalno ratarstvo*, Školska knjiga, Zagreb, 1973.
23. Zoričić, Milan: *Statističke crtice o kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji*, Zagreb, 1885.
24. Zoričić, dr Milan: *Statistika ratarske produkcije 1888-1895*. Publikacija Kr.stat.ureda XVII, Zagreb 1894-1896.
25. Zoričić, dr Milan: *Gospodarstva u Kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji 31.XII 1895. po opsegu njihovu*, Vijesnik Kr.stat.ureda u Zagrebu.

*Kero, K., Redjep, M., Žugaj, M., Bojanić, M. Über die Ackerbau-
Produktion der Obergespanschaft Varaždin am Anfang des
20. Jahrhunderts*

ZUSAMMENFASSUNG

Am Anfang des 20. Jahrhunderts war die Landwirtschaft der wichtigste Zweig der Volkswirtschaft in Kroatien und Slawonien. Diese Tätigkeit war die bedeutendste in der Wirtschaft der Obergespanschaft der Stadt Varaždin. In der Struktur der landwirtschaftlichen Produktion nahm der Ackerbau den wichtigsten Platz ein. Die in dem statistischen Jahrbuch der Königreiche Kroatien und Slawonien veröffentlichten Angaben für das Jahr 1905 und 1910 ermöglichen eine genaue Einsicht in die Lage und Entwicklung dieser Tätigkeit. Aus einer Reihe von Angaben über die Fläche, Ackerbau-Kulturen, Erträge, Kennzahlen, die Lage und Grösse der Wirtschaft kann man ein genaues Bild über die Lage dieses Landwirtschaftszweiges in der Obergespanschaft Varaždin in den ersten zehn Jahren des 20. Jahrhunderts bekommen.

In der Arbeit sind in 20 Tabellen und 12 graphischen Darstellungen die Angaben bearbeitet, analysiert und dargestellt, die eine richtige Bewertung des Entwicklungsniveaus und der Bedeutung der Ackerbau-Produktion für die Obergespanschaft Varaždin ermöglichen. Aus diesen Angaben erkennt man auch die Lage der Obergespanschaft Varaždin im Verhältnis zu den anderen Gebieten (Gespannschaften) in Kroatien und Slawonien in diesem Zweig der Volkswirtschaft.